

О.С.РУБЛЬОВ*

ВИВІЛЬНЯЮЧИСЬ ІЗ МАГНЕТИЧНОГО ПОЛЯ ІМПЕРЦІНИ: ОБГОВОРЕННЯ В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ АН УССР ПРАЦІ М.БРАЙЧЕВСЬКОГО «ПРИЄДНАННЯ ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ?» (4 липня 1974 р.)

Ідеться про історіографічну атмосферу першої половини 1960-х рр., науковій дискусії серед співробітників Інституту історії АН УССР, унаслідок яких виник задум і було написано знакову статтю М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966 р.). Простежується подальша доля як самої статті, так і її автора. Особлива увага звертається на владний задум «наукового спростування» теоретичних побудов М.Брайчевського, що його невдалою реалізацією стало «обговорення» в Інституті історії 4 липня 1974 р. Публікується стенограма цієї «дискусії».

Ключові слова: *Брайчевський, стаття «Приєднання чи возз'єднання?», Переяславська рада 1654 р., українсько-російські відносини, Інститут історії України НАН України.*

Повоєнний советський** гранд-наратив значною мірою був логічним продовженням централістичної концептуалізації російської історії з її «узаконенням» імперських устремлінь і територіальних захоплень, у тому числі відомої тези щодо «збирання» Москвою «руських» (до яких включалися й українські терени) земель. За такою логікою, теорія «найменшого зла», запропонована Й.Сталінім 1937 р., плавно перетікала в концепцію «найбільшого блага» з сакралізацією російських імперських злочинів і канонізацією «цивілізаційної місії» Росії/СССР. Ідеологічні заборони й обмеження щодо презентації української минувшини були значно ширшими в порівнянні з іншими республіканськими національними історіями. Тому переважна більшість українських істориків прагнула пристосуватися або ж прикритися великим советським канонам у вигляді «обрядової» фразеології та «правильних» посилань на класиків марксизму-ленінізму.

Утім на хвилі хрущовської «відлиги» від середини 1950-х рр. отримала можливість проявити себе низка вітчизняних неконформістських істориків (О.Апанович, І.Бойко, І.Бутич, І.Гуржій, Я.Дзира, О.Компан, І.Крип'якевич, О.Лугова, М.Марченко, В.Спицький, Ф.Шевченко та ін.), які у своїх працях намагалися істотно посунути (за можливості – обійти) межі дозволеного

* Рубльов Олександр Сергійович – доктор історичних наук, професор, учений секретар Інституту історії України НАНУ
E-mail: rublow@ukr.net

** Автор розрізняє автентичні терміни «рада», «радянський», широко вживані за часів Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, та «совети», «советський», аббревіатури «УССР», «СССР», «КГБ» – як уособлення советсько-російської окупації. У цьому нібито «формальному» моменті вбачається явище сутнісного порядку, адже «українізація» більшовицького режиму на теренах України була важливим елементом імперської політичної технології, завдяки якому чужоземна окупаційна адміністрація мала сприйматися населенням як його легітимне представництво.

советського історієписання, принаймні його республіканської версії. Переважна частина з них так або інакше була пов'язана з академічним інституціональним майданчиком – Інститутом історії АН УРСР¹.

Нонконформістські історики в постсталінську добу виразно намагалися зменшити обсяг російськоцентричного представлення історії УРСР. Зрозуміло, що така «ревiзiя» могла бути лише фрагментарною, латентною, без претензій на кардинальність і всеохоплення, а також повинна була обов'язково містити загальноприйнятні формулювання й належну кількість посилань на праці класиків марксизму-ленінізму².

Спершу таке розширення відбувалося шляхом потрактування рівноправності Переяславської угоди 1654 р., визнання існування української державності або її елементів за Б.Хмельницького, наголошування автономії Гетьманщини, поширення тези про колоніальне становище українських земель в імперії Романових ХІХ – початку ХХ ст.³ Невдовзі постали спроби принаймні часткової реабілітації й повернення до офіційного наукового дискурсу праць окремих українських істориків (М.Костомарова, М.Драгоманова, О.Лазаревського, Д.Багалія, О.Єфименко, М.Яворського, Д.Яворницького й навіть П.Куліша та М.Грушевського).

Утім чи не «найрадикальнішою студією того часу» слід уважати розвідку М.Брайчевського (6 вересня 1924 – 23 жовтня 2001 рр.) «Приєднання чи возз'єднання?»⁴, яка планувалася для «Українського історичного журналу». Історик належав до кола *персон грата* серед авторів часопису, який залюбки надавав йому свої шпальти⁵. Був Михайло Юліанович і серед ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), підтримавши знову ж таки на сторінках «УІЖ» цю громадську ініціативу (оприлюднену, зокрема, у статті Г.Логвіна «Перегук віків», що її вмістила «Літературна Україна» 9 лютого 1965 р.)⁶. Відтоді на шпальтах журналу

¹ Ясь О. «На чолі республіканської науки...»: Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи). – К., 2016. – С.284–285.

² Ясь О. Трансформації радянського канону та його українські проєкції (Ф.Шевченко, О.Компан) // *Його ж.* Історик і стиль: Визначні постаті українського історієписання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): У 2 ч. / За ред. В.А.Смолія. – Ч.2. – К., 2014. – С.291.

³ Див., напр., про ширший контекст публікації в «Українському історичному журналі» дискусійної розвідки О.Лугової «Про становище України в період капіталізму» (Український історичний журнал. – 1967. – №3. – С.15–25); Рубльов О.С. «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988 рр.) // Там само. – 2007. – №6. – С.36–38. Констатація авторкою «колоніального становища України в системі Російської імперії» викликала брутальну критику з боку апарату ЦК КПУ та негласну заборону на її публікації, що була чинною впродовж п'яти років.

⁴ Ясь О. «На чолі республіканської науки...»: Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії. – С.286.

⁵ Див., напр.: *Брайчевський М.Ю.* Стан і завдання вивчення культури древніх слов'ян // Український історичний журнал. – 1958. – №6. – С.78–93; *Його ж.* До питання про виникнення міста Києва // Там само. – 1959. – №5. – С.53–67; *Його ж.* Дослідження М.В.Ломоносовим історії древньоруської держави: До 250-річчя з дня народження М.В.Ломоносова // Там само. – 1961. – №6. – С.94–99; *Його ж.* Теоретичні основи досліджень етногенезу // Там само. – 1965. – №2. – С.46–56; *Брайчевський М.Ю., Дзира Я.І.* Українські славісти про Климента Охридського: До 1050-річчя з дня смерті // Там само. – 1966. – №9. – С.139–142 та ін.

⁶ Див.: *Брайчевський М.Ю.* Важлива ініціатива: [Про організацію в УРСР Товариства сприяння охороні пам'яток культури] // Там само. – 1965. – №4. – С.152–153.

було запроваджено рубрику «Охорона і використання пам'яток історії та культури». Власне у ній і з'явилася чергова публікація М.Брайчевського про місто-музей Кам'янець-Подільський⁷.

Як слушно зауважував І.Гирич, «було б наївно думати», що виступ М.Брайчевського став «справою виключно лише громадянської відваги автора статті». У середині 1960-х рр. офіційна історіографія переживала доволі непевну ситуацію, «коли дирекція Інституту [історії АН УССР] опосередковано підтримала позицію М.Брайчевського й таким чином стимулювала написання цієї роботи»⁸. Додатковим аргументом на користь замовлення саме такої полемічної публікації, імовірно, слугувала участь тодішнього директора установи К.Дубини у засіданнях XII Міжнародного конгресу історичних наук у Відні (1965 р.), його зустрічі із закордонними колегами-українознавцями та їхні закиди советським історикам у зашкарублості й ідеологічній заангажованості. Із цим, очевидно, окрім нагальних потреб вітчизняної історіографії, і пов'язане замовлення дирекцією установи й редколегією «Українського історичного журналу» одному з чільних співробітників Інституту історії М.Брайчевському підготовки полемічної статті щодо окремих суперечливих трактувань подій 1654 р. та подальшої історії українсько-російських відносин.

За аналогічною оцінкою О.Яся, «так чи інакше, видається, що негативні настанови у середовищі українських істориків щодо концепту “возз'єднання”, хоч і у латентному вигляді, побутували ще у 1950-х роках, себто до появи славнозвісної праці М.Брайчевського “Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції”»⁹.

Яскравим прикладом прагнення вітчизняних істориків переглянути російські імперські історіографічні канони в їх сталінській модифікації може слугувати, зокрема, засідання вченої ради Інституту історії АН УССР 3 серпня 1963 р., під час якого обговорювалися перші десять розділів першого тому двотомника «Історія Української РСР» (фактично 3-го видання першого тому; 1-ше вид. – 1953 р.; 2-ге – 1955 р.). Так, доповідач із цього питання В.Дядиченко серед іншого наголосив (цитуюмо за стенограмою):

«В освещении истории освободительной войны необходимо было, прежде всего, устранить, как и во всей книге, значительный налёт юбилейности, внесённый той обстановкой, в какой создавался первый том. В эти годы в исторической науке укрепилось представление о том, что русский народ сыграл, можно сказать, мессианскую роль в истории украинского и других народов. Роль России в экономическом, политическом и культурном развитии Украины чрезмерно преувеличивалась, а роль украинского народа, его вклад в экономическое и культурное развитие

⁷ *Брайчевський М.Ю.* Кам'янець-Подільський – місто-музей // Там само. – 1967. – №2. – С.107–115.

⁸ *Гирич І.* Коментар [Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих] // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол.: П.Сохань (гол. ред.), Я.Дашкевич (заст. гол. ред.), І.Гирич, Я.Федорук (відп. секретарі) та ін. – К., 2003. – С.422.

⁹ *Ясь О.* Трансформації радянського канону та його українські проєкції (Ф.Шевченко, О.Компан) // *Його ж.* Історик і стиль: Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.). – Ч.2. – С.333.

страны принижалась. Этим принижалась история украинского народа [...]. С другой стороны, необходимо было надлежащим образом оценить, проанализировать реакционную политику российского царизма. Это относится к области его внешней политики, войнам, которые проводила царская Россия, а также к внутренней политике царизма, характерной порабощением и угнетением народов, в том числе и украинского народа»¹⁰.

Значно критичнішим щодо текстів першого тому «Історії Української РСР» був їх рецензент – доцент КДУ В.Спицький. Він зауважував:

«Що ж мені, перш за все, кинулося у вічі, коли я читав цю книгу? Це, перш за все, те, що на книжці відчуваються сильно ідеї месіанства щодо ролі російського народу. Це проявляється і в духовному житті [...]. Це відчувається і в політиці російських монархістів, російських царів [...]. Найбільше невдоволення у мене викликало висвітлення питання культури, як вона зображена [...]. Я зовсім не заперечую значення російської культури, але як це питання подано читачеві? Ми скрізь читаємо такі твердження: “велике значення”, “благодотворний вплив”, “під безпосереднім впливом” і т. ін., і т. п. Це, товариші, я приймаю охоче, коли тут же побачу факти, а коли мені кажуть про цей вплив колосальний, й немає фактів, доказів, це мене не переконує. А, між іншим, така манера подачі розділів культури [...]. В VI розділі цитуються відомі слова Белінського. Починається з того, що возз’єдналася Україна, і відкриваються двері цивілізації і т. д. Коли цивілізації, то, очевидно, возз’єднались якісь дикуни, а не цивілізований весь народ. Так викладається матеріал в одному розділі»¹¹.

Отже у виступі Василя Єгоровича доволі жорсткій критиці було піддано сумнозвісну характеристику Переяславського акту 1654 р. російським публіцистом і критиком XIX ст. В.Белінським, яка перетворилася ледь не на канонічну у советській історіографії пізніх сталінських часів: «Слившись навеки с единокровною ей Россиею, Малороссия отворила к себе дверь цивилизации, просвещению, искусству, науке, от которых дотоле непреодолимою оградою разлучал её полудикий быт её. Вместе с Россиею ей предстоит теперь великая будущность»¹².

До першого тому «Історії Української РСР» 1953 р. ця цитата потрапила в дещо скорегованому вигляді: «Великий російський революціонер-демократ В.Г.Белінський писав з цього приводу: “Злившись навіки з единокровною їй Росією, Малоросія відкрила до себе двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці... Разом з Росією її чекає тепер велике майбутнє”»¹³. Як бачимо, відцензуровано

¹⁰ Науковий архів Інституту історії України НАН України (далі – НА ІУ НАН України). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.1167. – Арк.104–106.

¹¹ Там само. – Арк.112–113.

¹² *Белінський В.* [Рец. на]: *История Малороссии* Николая Маркевича. Москва, 1842. Четыре тома // *Его же*. Полное собрание сочинений. – Т. VII: Статьи и рецензии 1843. Статьи о Пушкине 1843–1846. – Москва, 1955. – С. 64–65.

¹³ *Історія Української РСР.* – Т. I / Редкол.: О.К.Касименко (гол.), В.А.Дядиченко, Ф.Є.Лось, Ф.П.Шевченко, Ф.О.Ястребов. – К., 1953. – С. 261.

було важливу складову цієї безцеремонної характеристики: «от которых до-толе непреодолимою оградю разлучал её (Малоросію-Україну – *О.Р.*) полу-дикий быт её».

До §5 «Возз'єднання України з Росією і його історичне значення» розділу VI «Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. Возз'єднання України з Росією» (автор І.Бойко) першого тому «Історії Української РСР» видання 1967 р. «неистовый Виссарион» уже не потрапив. Згодом М.Брайчевський оцінював це як позитивний факт: «Зникла також і пресловута цитата з Белінського, яку з поваги до її славетного автора не слід було б і згадувати [...]. Як бачимо, тієї цитати засоромився не один я; її засоромилися й автори I тому, і ті, хто цей том благословляли на вихід в світ»¹⁴.

Натомість та сама прихована цитата вигулькнула в іншому місці видання – у §5 «Зародження революційно-демократичного руху. Т.Г.Шевченко. Кирило-Мефодіївське товариство» (автор Ф.Ястребов) розділу X «Розклад і криза феодално-кріпосницької системи. Зростання капіталістичних відносин на Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)», а саме (тут і далі курсив наш, якщо не зазначено інше – *О.Р.*):

«З любов'ю ставився Белінський до українського народу, зв'язаного історичною єдністю з російським народом. Він з захопленням говорив про героїчну боротьбу українського народу проти кріпосницького гніту, проти агресії з боку шляхетської Польщі і султанської Туреччини, *вважаючи возз'єднання України з Росією великою історичною подією*»¹⁵.

У 1991 р. Михайло Юліанович так пригадував той історіографічний і суспільно-політичний контекст, в якому виник задум та було написано його знакову розвідку:

«У 1965–1967 рр. Інститут історії АН УРСР під керівництвом тогочасного директора К.К.Дубини працював над популярним курсом «Історії Української РСР» (вийшов у світ до 50-річчя Жовтневої революції)¹⁶. Мені довелося бути членом авторського колективу і брати участь в написанні книги. Крім мене, феодалну добу репрезентував зав. відділом [історії] феодалізму інституту В.А.Дядиченко – переконаний шовініст і щирий прибічник терміна “возз'єднання”. Розділ до курсу, звичайно, був написаний ним у відповідному дусі. Під час обговорення того розділу в авторському колективі я повернувся ще раз до проблеми інтерпретації Переяславського акту, оскільки не було надії, що Дядиченко зробить це з власної ініціативи. Більшість авторів, що брали участь у тому обговоренні, погодилися зі мною (Ф.Є.Лось, А.В.Санцевич, І.О.Гуржій та ін.), хоча були й заперечення (М.Н.Лещенко, А.В.Лихолат).

¹⁴ *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? Триптих: [III.] Заключне слово: [під час закритого обговорення статті М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» в Інституті історії влітку 1974 р.] // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження). – С.354.

¹⁵ *Історія Української РСР: У 2 т. / К.К.Дубина (гол. ред.) та ін. – Т.1 / Редкол.: М.Н.Лещенко, Ф.Є.Лось, К.І.Стецюк. – К., 1967. – С.388.*

¹⁶ *Див.: Там само. – Т.1. – 807 с.; Т.2 /Редкол.: П.П.Гудзенко (відп. ред.) та ін. – 859 с.*

Заступник директора інституту, член-кореспондент АН УРСР І.О.Гуржій тоді підтримав постановку питання, але вважав, що популярний курс – не той кін, на якому слід ставити і переглядати засадничі наукові проблеми. Він запропонував мені викласти те, що я говорив, у спеціальній статті для “Українського історичного журналу”. “Ми надрукуємо її, – сказав він, – вона напевно викличе пошту, будуть відгуки, отож, матимемо підстави ставити це питання в принциповому плані”. Цю пропозицію підтримав і К.К.Дубина.

Думка інститутського керівництва здалася мені цілком слушною (справді, бо серйозні наукові проблеми слід ставити і вирішувати в спеціальних наукових виданнях, а не в популярних книжках). Я не сумнівався, що коли стаття вийде з друку, то відгуки будуть цілком позитивні, і що противники “приєднання” навряд чи вклучаться в полеміку [...]. Стаття “Приєднання чи воз’єднання?” була написана і здана до редакції. Відповідальний редактор журналу Ф.П.Шевченко, прочитавши її, казав автору: в статті багато цікавого, багато спірного; її слід друкувати, але потрібне доопрацювання: вона завелика і потребує скорочення. Він порадив звернутися до докторської дисертації білоруського історика Л.С.Абецедарського, де теж поставлено питання про приєднання та воз’єднання. Ця розмова ще більше упевнила, що стаття буде видана (нехай би й у скороченому вигляді) і виконає покладену на неї місію¹⁷.

Отже 5 липня 1966 р. у редакції «Українського історичного журналу» під №393 було зареєстровано 74-сторінковий машинопис статті старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР М.Брайчевського «Приєднання чи воз’єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції». Текст був квінтесенцією притлумлених розмов, суперечок, невиразних здогадів, які нуртували у вітчизняному історіографічному середовищі принаймні з середини 1950-х рр. і не знаходили (зі зрозумілих причин) реалізації в опублікованих дослідженнях.

Відповідаючи на виклики часу, стаття вістрям своїм спрямовувалася проти деяких тез, інфільтрованих до історичної науки більшовицьким тоталітарним режимом і домінування яких виразно гальмувало розвиток вітчизняної історіографії. Як патріот установи, М.Брайчевський недвозначно засуджував і горезвісне рішення ЦК КП(б)У 1947 р. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР»¹⁸. Рукопис починався з виразного декларування авторської позиції:

«В шеругу прикрих явищ, пов’язаних із так званим “культуом особи”, стоять деякі перекручення в сфері історичної науки, зокрема –

¹⁷ *Брайчевський М.* Приєднання чи воз’єднання? Триптих: Від автора // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження). – С.295.

¹⁸ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1073. – Арк.16–24; Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. док. і мат. / Упор.: М.І.Панчук (кер.) та ін. – К., 1994. – С.291–296; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і мат.: У 2 ч. / Упор.: Р.Я.Пиріг (кер.), Т.Т.Грищенко, В.М.Мазур, О.С.Рубльов; редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.), О.С.Рубльов (відп. секр.) та ін. – Ч.ІІ (1944–1956 рр.). – К., 1996. – С.80–89.

історії України. Боротьба з “шкідливими наслідками культу особи” до осені 1964 р. зводилася переважно до викреслювання імені Й.В.Сталіна (навіть у таких контекстах, де його згадка була конче необхідною) та до перегляду деяких засад, свого часу висунутих самим Сталініним і піднятих до рівня незаперечної догми. Цей перегляд обмежувався часто поверховими шарами, тоді як суть справи залишалася незайманою. Тим часом протягом 30-х, 40-х та на початку 50-х років у нашій історіографії вкорінилися деякі тези, що становлять собою очевидне викривлення історичної правди і ревізію теоретичних підвалин марксизму-ленінізму.

В історичній українській науці особливо прикрі перекручення мали місце після 1947 р., коли головний колектив істориків радянської України – Інституту історії АН УРСР – був безпідставно звинувачений у буржуазному націоналізмі, а в наукових закладах утворилася ненормальна обстановка диктату малокомпетентних осіб. Побоюючись дальших звинувачень, українські історики піддали ревізії ряд засадничих формул, у тому числі й таких, що були цілком правильними і адекватно відбивали реальний історичний процес»¹⁹.

Автентичний текст «Приєднання чи возз’єднання?» вочевидь не міг бути надрукованим в «Українському історичному журналі». Це розуміла редколегія. Від автора вимагали «доопрацювання» з огляду на ідеологічний контроль. Спливав час, і машинописні копії статті вже влітку того ж 1966 р. почали поширюватися серед свідомої української інтелігенції.

Оприлюднені нині спогади сучасників тих подій дозволяють реконструювати принаймні перші кроки «самвидавівського» поширення розвідки М.Брайчевського. Статтю автор особисто надрукував на ще дореволюційній машинці «Ундервуд» у чотирьох або п’яти примірниках. Один із них Михайло Юліанович дав колезі по інституту Ярославові Дзири й попросив висловитися з приводу своїх думок. Я.Дзира того ж дня передав машинопис доцентів Київського держуніверситету Костянтинові Ткаченку, який зробив ще п’ять копій. Їх було передано доцентів КДУ Матвієві Шестопалу, письменникам Борисові Антоненку-Давидовичу й Борисові Харчуку, а також редакторів Микиті Шумилу. Таким, за спогадами Я.Дзири, був початок поширення знакового твору²⁰.

Наприкінці літа 1966 р., після повернення з наукової сесії у Чернівцях, головний редактор «Українського історичного журналу» Ф.Шевченко повідомив М.Брайчевському, що рукопис «Приєднання чи возз’єднання?» вже читають у Чернівцях та Львові. Утім на той момент, «хоча факт поширення статті і

¹⁹ *Брайчевський М.* Приєднання чи возз’єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції // *Його ж.* Вибрані твори: Історико-археологічні студії. Публіцистика / Ред. Л.Винар. – 2-ге вид. – К., 2002. – С.489.

²⁰ *Дзира Я., Дмитрієнко М.* Історик українського відродження: [М.Брайчевський] // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Вип.10: У 2 ч.: Збірник наукових праць пам’яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук М.Ю.Брайчевського – Ч.1. – К., 2003. – С.20; *Гурич І.* Коментар. – С.423.

викликав різке засудження, сама стаття засуджена не була»²¹. Як пригадував Михайло Юліанович, її рукопис читали десятки фахівців, однак ніхто не вважав її за «ворожу» чи «шкідливу»:

«Більше того, про неї говорили *ex cathedra*, і ніхто нічого схожого не казав. І.О.Гуржій, зокрема, виступаючи перед вченою радою інституту в самому кінці 1966 р., говорив, що з приводу самої статті *ніяких претензій немає*, що дискусійні праці потрібні, але погано, що вона пішла по руках. Так само висловлювався тоді ж і директор інституту К.К.Дубина. Понад сто чоловік чули це»²².

Очевидно, мається на увазі засідання вченої ради Інституту історії АН УРСР від 15 листопада 1966 р. (протокол №14), першим пунктом порядку денного якої стояла інформація заступника директора установи члена-кореспондента АН УРСР І.Гуржія «Про нараду в ЦК КП України з питань ідеологічної роботи 14 листопада 1966 р.» Іван Олександрович поінформував присутніх, що наприкінці жовтня у ЦК КПРС відбулася нарада з питань ідеологічної роботи та комуністичного будівництва. Тож республіканське компартійне керівництво 14 листопада влаштувало аналогічну нараду, у центрі уваги якої перебувало «комуністичне виховання трудящих». Доповідачем на цьому зібранні виступав секретар ЦК КП України з ідеології А.Скаба. Головним меседжем московських ідеологічних настанов було покінчити «із суб'єктивним підходом до питань комуністичного будівництва» (втіленням чого був, безперечно, усунутий від влади М.Хрущов), а також, зокрема, відмовитися від надмірного «захоплення питаннями культу особи» (тобто від критики сталінського режиму і його злочинів). Критикувалися й окремі письменники (насамперед А.Солженіцин) за наголошені в їхніх творах «табірні сюжети», а також московський історик А.Некрич за його монографію «22 червня 1941 р.» (Москва, 1965 р.), що в ній, мовляв, «наша політика зображається як ланцюг помилок»²³.

Однак ніяких обмежувально-репресивних заходів щодо старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР М.Брайчевського тогочасна дирекція установи не вживала. 31 травня 1966 р. вчена рада республіканського Інституту історії після обговорення затвердила до друку рукопис планової монографії Михайла Юліановича «Формування староруської народності», а її відповідальним редактором було призначено доктора історичних наук О.Компан²⁴. У 1968 р. праця під назвою «Походження Русі» з'явилася друком в академічному видавництві²⁵.

Статус визнаного фахівця легітимізувало й неодноразове затвердження Михайла Юліановича офіційним опонентом по кандидатських дисертаціях. Так, 10 жовтня 1966 р. він виступав другим опонентом (першим був професор КДУ М.Марченко) по кандидатській дисертації вченого секретаря Інституту

²¹ *Брайчевський М.* Приєднання чи воз'єднання? Триптих: [III.] Заключне слово. – С.410.

²² Там само

²³ НА ІУ НАН України. – Ф.1. – Оп.1. – Ч.2. – Спр.144. – Арк.206–208.

²⁴ Там само. – Арк.136.

²⁵ *Брайчевський М.Ю.* Походження Русі / Відп. ред. О.С.Компан. – К., 1968. – 224 с.

археології П.Толочка «Питання історичної топографії Давнього Києва», яка захищалася на вченій раді Інституту історії. 17 грудня 1966 р. вченою радою установи М.Брайчевського призначено другим опонентом (перший – доктор історичних наук М.Смішко) по дисертації молодшого наукового співробітника Інституту археології Н.Кравченко «Косанівський могильник як джерело для вивчення історії населення Побужжя у першій половині I тис. н.е.» (захист відбувся 25 квітня 1967 р.)²⁶.

Тим часом хмари таки почали збиратися над головою автора «Приєднання чи возз'єднання?». Відстежуючи «самвидавівський» обіг розвідки М.Брайчевського, очільник КГБ УРСР В.Нікітченко вже 4 листопада 1966 р. доповідав ЦК КПУ, що «серед частини творчої й наукової інтелігенції республіки поширюється стаття наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Брайчевського М.Ю.». Машинописна копія статті одночасно надсилалася партійному керівництву до відома. Цю інформацію було зареєстровано секретною частиною особливого сектору ЦК (вх. №3827/16. 64 арк. 4.XI.1966 р.). На листі В.Нікітченка невдовзі з'явилася помітка: «Доповідалось т. Шелесту П.Ю.»²⁷.

1966-й рік в офіційному соціогуманітарному просторі республіки ознаменувався появою двох знакових публікацій, що в них було зроблено перші спроби паліативної реабілітації М.Грушевського як ученого-історика²⁸. Ідеться про розвідку І.Бойка та Є.Кирилюка²⁹ та статтю головного редактора «Українського історичного журналу» Ф.Шевченка³⁰.

М.Брайчевський, за «оперативно-чекістською» інформацією, схвально оцінював публікацію в «Літературній Україні», наголошуючи, що автори віддали мінімально належну шану «найбільшому українському історичному, який у будь-якій країні, навіть соціалістичній, вважався би національною гордістю». За оцінкою вченого, стаття І.Бойка та Є.Кирилюка була великим кроком уперед, але лише першим – велетенські заслуги М.Грушевського перед вітчизняною наукою й культурою мали б бути висвітлені виразніше й об'єктивніше³¹.

Становище Михайла Юліановича в Інституті історії змінилося на гірше після раптової смерті 22 вересня 1967 р. директора установи К.Дубини.

²⁶ НА ПУ НАН України. – Ф.1. – Оп.1. – Ч.2. – Спр.144. – Арк.183, 225; Інститут історії України НАН України: 1936–2006. – К., 2006. – С.252–253.

²⁷ Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип.16: В 2 ч.: На пошану доктора історичних наук, професора Станіслава Владиславовича Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці / Відп. ред. В.А.Смолій. – Ч.1. – К., 2007. – С.192–193.

²⁸ Ясь О. «На чолі республіканської науки...»: Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії. – С.466.

²⁹ Бойко І., Кирилюк Є. Михайло Грушевський: З нагоди 100-річчя від дня народження // Літературна Україна. – 1966. – 30 вересня. – №77. – С.3–4. Передрук.: Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упор.: О.С.Рубльов; відп. ред. В.А.Смолій. – К., 2007. – С.222–231.

³⁰ Шевченко Ф. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // Український історичний журнал. – 1966. – №11. – С.13–30.

³¹ Меморандум КГБ УРСР ЦК КП України щодо відгуків інтелігенції республіки на статтю «Михайло Грушевський», оприлюднену «Літературною Україною» 30 вересня 1966 р., 1 грудня 1966 р. // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. – С.233–234.

Його наступник, колишній секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань А.Скаба, зробив суворішим ідеологічний контроль в інституті.

30 травня 1968 р. під головуванням «академіка» А.Скаби відбулося чергове засідання вченої ради установи. Першим пунктом порядку денного стояло питання: «Переобрання на новий строк завідуючих відділами В.А.Дядиченка, Ф.П.Шевченка; старших наукових співробітників О.М.Боголюбова, М.Ю.Брайчевського, В.С.Ковалюка, Д.М.Сташевського, А.М.Шлепакова»³². Утім непереобрання М.Брайчевського вже було відоме заздалегідь. Так, завідувач відділу історії феодалізму В.Дядиченко поінформував присутніх, що відділ заслухав звіт М.Брайчевського на своєму засіданні:

«Відділ відзначив, що Брайчевський М.Ю. написав ряд планових і позапланових праць, провадить певну громадську роботу. Але в діяльності Брайчевського М.Ю. були серйозні ідейні зриви. Мова йде про статтю, де він вживав термін “приєднання” України до Росії замість “возз’єднання”. Стаття не була надрукована, а поширилась серед певних кіл в рукописному варіанті. М.Ю.Брайчевський приймав участь у подіях біля пам’ятника Т.Г.Шевченка в минулому році.

Ще одна провина М.Ю.Брайчевського – підпис ряду осіб під зверненням, спрямованим на захист тих елементів, які були засуджені радянським судом»³³.

У своєму виступі Брайчевський М.Ю. не дав політичної оцінки свого вчинку. Співробітники відділу зійшлися на думці, що такі дії не відповідають високому званню співробітника інституту країни Рад».

Думку колеги підтримав академік Й.Штокало: «Сказане говорить за те, що подібна людина не може бути в нашому передовому колективі. Я вважаю, що дії М.Ю.Брайчевського підривають авторитет колективу, і тут може бути єдине рішення – Брайчевський М.Ю. не повинен залишатися в наших рядах». Завідувач відділу історії соціалістичного будівництва П.Гудзенко також був категоричним:

«Ми знаємо Брайчевського М.Ю. понад 5 років, до цього ми знали його як співробітника Інституту археології.

Що дала радянська влада Брайчевському? – Дорогу в науку. Як віддячує Брайчевський? – Спочатку він почав оригінальнічати. Він не погоджується з встановленим у радянській науці

³² З протоколу засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 30 травня 1968 р. – про переобрання на новий термін завідділами В.А.Дядиченка та Ф.П.Шевченка; старших наукових співробітників О.М.Боголюбова, М.Ю.Брайчевського, В.С.Ковалюка, Д.М.Сташевського та А.М.Шлепакова // Там само. – С.248–253.

³³ У березні 1968 р. до ЦК КПСС, Ради Міністрів СРСР та Президії Верховної Ради СРСР було адресовано листа відомих діячів науки і культури з протестом проти нової хвилі політичних репресій та симптомів реставрації сталінізму, який підписали 139 осіб, у тому числі 26 працівників АН УРСР, зокрема й М.Ю.Брайчевський (див.: *Данилюк Ю., Бажан О.* Опозиція в Україні: друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст. – К., 2000. – С.445).

підходом до ряду принципових проблем, має свої думки щодо возз'єднання чи приєднання України до Росії. Брайчевському роз'яснили помилки. Але він поширював свою статтю серед певних кіл. Брайчевський жодного разу не прийшов за порадою до партійної організації, до колективу інституту. Так можна поставити себе поза колективом. Я хочу, щоб т. Брайчевський зрозумів, що товариші хочуть допомогти йому зрозуміти свої помилки. Я вважаю, що члени вченої ради при голосуванні зважать на критичні зауваження в адресу М.Ю.Брайчевського».

Обговорення підсумував керівник установи А. Скаба (звісно, усі попередні промовці лише озвучували директорські настанови):

«Для всіх зрозуміло, що в стінах академії повинні працювати люди кристально чисті політично і науково. Брайчевський являє приклад людини, яка пише твори ніби на марксистсько-ленінській основі, але яка не вірить в це.

Я можу з повною переконаністю заявити, що Брайчевський та його друзі не приходили до пам'ятника В.І.Леніна.

Наш народ часто приходив і ще не раз прийде до пам'ятника Т.Г.Шевченка, але не з тією метою, як Брайчевський та ін.

Група громадян була притягнута до відповідальності за дії, направлені проти радянської влади. Брайчевський підписує документ на захист цих людей.

Наш колектив в науковому відношенні сильний, висококваліфікований і зможе працювати і без М.Ю.Брайчевського»³⁴.

Усі 14 присутніх членів ученої ради (в тому числі й Ф.Шевченко) одногосно висловилися проти переобрання на посаду старшого наукового співробітника М.Брайчевського³⁵.

У серпні 1968 р. тепер уже безробітний М.Брайчевський потрапив на прийом до секретаря ЦК КПУ Ф.Овчаренка, який ще раз підтвердив: щодо самої статті претензій немає, шкода лише, мовляв, що вона поширилася в рукопису³⁶. 1970–1972 рр. Михайло Юліанович зміг улаштуватися на роботу до Інституту археології АН УССР, що його в той час (1968–1972 рр.) очолював Ф.Шевченко. У 1972 р. розвідку «Приєднання чи возз'єднання?» було видано за кордоном. У відповідності до тогочасних звичаїв це поставило хрест на бодай гіпотетичній публікації в «Українському історичному журналі». Водночас почалося переслідування та цькування автора³⁷.

Директор Інституту археології Ф.Шевченко вживав певних заходів щодо підтримки й владної реабілітації опального колеги. Принаймні у щоденникових нотатках Федора Павловича за 6 березня 1972 р. зафіксовано: «Із заявою М[ихайла] Ю[ліановича] Брайчевського ходив у відділ науки [ЦК КПУ].

³⁴ З протоколу засідання Вченої ради Інституту історії АН УССР від 30 травня 1968 р. ... // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. – С.249–250.

³⁵ Там само. – С.252–253.

³⁶ Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих: [Ш.] Заключне слово. – С.410.

³⁷ Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Триптих: Від автора. – С.295.

Після пішов у [відділ] пропаганди. Все прийнято»³⁸. Вочевидь ішлося про інспірований КГБ лист М.Брайчевського до редакції офіційних «Вістей з України» із засудженням, мовляв, несанкціонованої автором заокеанської публікації «Приєднання чи возз'єднання?»³⁹.

Як і Інститут історії, Інститут археології АН УРСР також перебував під нещадним наглядом органів советської таємної поліції. Так, в інформаційному повідомленні голови республіканського КГБ В.Федорчука керівництву ЦК КПУ від 6 травня 1972 р. містилася «компрометуюча» інформація щодо директора установи члена-кореспондента АН УРСР Ф.Шевченка та його підлеглого – старшого наукового співробітника М.Брайчевського, «поведение которых заслуживает определённого внимания». Щодо останнього таємний меморандум КГБ УРСР повідомляв:

«Старший научный сотрудник института – Брайчевский Михаил Юлианович, 1924 г.р., уроженец Киева, русский, беспартийный, кандидат исторических наук, является автором статьи идеологически вредного содержания “Приєднання чи возз'єднання?”, которая опубликована не была, а получила широкое распространение в “самиздате” и была взята на вооружение националистически настроенной частью интеллигенции для обработки лиц, вовлекаемых в националистическую деятельность.

В 1968 г. Брайчевский подписал письмо в защиту лиц, осуждённых за антисоветскую националистическую деятельность.

У арестованного в январе 1972 г. за проведение националистической деятельности Стуса В.С. при обыске была обнаружена и изъята статья “Приєднання чи возз'єднання?”. В связи с этим, 18 февраля 1972 г. Брайчевский был допрошен в качестве свидетеля [...] В феврале – апреле 1972 г. радиостанция “Свобода” передала отрывки из статьи Брайчевского, а издающийся в Канаде журнал “Нові дні” опубликовал краткое её изложение.

20 апреля 1972 г. Брайчевский выступил по радио и опубликовал в газете “Вісті з України” протест в связи с публикацией и радиопередачей его работы за границей [...] После публикации статьи Брайчевского, передачи его выступления по радио, радиостанция “Свобода” усилила пропаганду его работы “Приєднання чи возз'єднання»⁴⁰.

Після звільнення з посади першого секретаря ЦК КПУ 10 травня 1972 р. П.Шелеста й настанням «ери В.Щербицького – В.Маланчука» ідеологічний

³⁸ «І знову німа роль за сценою»: Щоденникові нотатки // «Истину встановлюе суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка / Відп. ред. Г.Боряк. – Т.1: Джерела. – К., 2004. – С.594.

³⁹ Див.: *Брайчевський М.* Лист до редакції // *Вісті з України.* – 1972. – 20 квітня. – №17; *Гирич І.* Коментар. – С.419.

⁴⁰ Інформаційне повідомлення голови КДБ при РМ УРСР В.Федорчука ЦК Компартії України про факти компрометуючого характеру на істориків Ф.Шевченка та М.Брайчевського, 6 травня 1972 р. / Публ. О.Бажана // *Бажан О.* Під пильним контролем КДБ // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. О.А.Удод. – Вип.22: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень: 75 років інституціонального буття, 20–21 жовтня 2011 р., м. Київ». – К., 2012. – С.121–122.

клімат у республіці істотно погіршився. Так, у вересні 1972 р. вже колишній директор Інституту археології Ф.Шевченко занотував:

«[Добре, що не веду щоденника. Було б кожен день про що записувати. Більше чотирьох місяців працювала комісія ЦК КПУ по заяві В[алентина] М[иколайовича] Даниленка. Активно включився І[нсти]тут історії з його керівником (А.Скабою – *О.Р.*). Накидали дуже багато. Результат “виборів” закінчився рішенням Секретаріату ЦК КП України [...] 5 вересня тим, що мені винесли догану і поставили питання про доцільність на посаді директора. 14 вересня [1972 р.] питання стояло на Президії АН УРСР [...]. Виписали багато [...]. Зняли з директора, перевели на посаду ст[аршого] н[аукового] співр[обітника] І[нституту] історії. Дуже багато доведеться пережити, хоч намагаюся виду не показати, що дуже стривожений].
[Дізнався, що на стіл самого першого (секретаря ЦК КП України П.Шелеста – *О.Р.*) за тих кілька днів до виборів написав докладну (підписав) керівник із “сірого дому” (КГБ УССР – *О.Р.*). А написано там було таке, що коли б я навіть був родичем самому першому, то і тоді він би не посмів підтримувати мою кандидатуру в академіки. Так він і поступив]»⁴¹.

7 березня 1972 р. Ф.Шевченко відмовився балотуватися в дійсні члени АН УССР, знявши свою кандидатуру. Рік по тому, 5 вересня 1973 р., Федір Павлович, пригадуючи згадані події, так зафіксував власний душевний стан:

«Сьогодні минув рік з часу, коли мені дуже дісталось на найвищому рівні. Відкинуто і закинуто мене досить сильно. А головне, що не бачу близьких перспектив на те, щоб увійти в норму. Зайняти становище, яке сприяло б праці, душевному і фізичному нормальному станові. А поки що викреслюють всюди і постійно. Чи довго ще витерплю все це? Іноді бере розпач, зневіра, безперспективність, хоч все роблю, щоб якось встояти»⁴².

Вірогідно, що цей стан непевності власного статусу внаслідок усунення з керівних академічних посад, хиткість становища в Інституті історії, куди його перевели з пониженням, партійна догана, яка тривалий час висіла над головою Федора Павловича, постійні стреси, що їх він переживав чи не щодня, спричинили глибоку душевну кризу людини, яка до того часу була ледь не еталоном науково-етичних стандартів у вітчизняній підсоветській історіографії. Звідси – зайве концентрування на думці «начальства» різного штибу й калібру, непотрібне спілкування з надто широким колом осіб з академічного та позаакадемічного середовища, втрата зацікавленості в науковій роботі (що стала б для нього у цій ситуації рятівним колом), надмір алкоголю...

5 червня 1974 р. колишній головний редактор (1957–1972 рр.), а на той час лише рядовий член редколегії «Українського історичного журналу» Ф.Шевченко занотував у щоденнику:

⁴¹ «І знову німа роль за сценою»: Щоденникові нотатки. – С.603. Квадратні дужки у щоденникових нотатках, крім очевидних чи обумовлених випадків, – Ф.Шевченка.

⁴² Там само. – С.616.

«Вчора в кінці дня сказали, щоб був в ЦК у Кураса⁴³. Сьогодні о 10⁰⁰ прибув. Крім мене, викликали для цього Сергієнка, Симоненка, [Котляра], Толочка, Пойду (Дніпр[опетровськ]). Читали брошуру, вид[ану] за корд[оном] Брайчевського – “Возз’єднання чи приєднання”. Після обговорювали, а ще стенографували»⁴⁴.

Невтаємниченому читачеві навряд чи зрозумілий цей раптовий виклик до «високої хати» (за Ф.Шевченком). 16 квітня 1974 р. голова КГБ УССР В.Федорчук (очільник «сірої хати») адресував першому секретареві ЦК КП України В.Щербицькому доповідну записку такого змісту:

«КГБ при СМ УССР №50-1 от 23 января 1973 г. докладывал ЦК КП Украины о публикации зарубежными центрами ОУН и нелегальной засылке в СССР идейно вредной статьи под названием “Приєднання чи возз’єднання?”, автором которой является Брайчевский Михаил Юлианович, 1924 г. рождения, уроженец и житель гор. Киева, беспартийный, бывший научный сотрудник Института археологии АН УССР.

По мнению специалистов из числа научных сотрудников Института истории АН УССР, данная статья Брайчевского является антинаучной и содержит националистическую направленность, однако официальной рецензии по ней не имеется, поскольку в СССР этот материал не публиковался.

В беседах по этим вопросам с литературным сотрудником редакции газеты “Вісті з України” Брайчевский утверждал, что статья “Приєднання чи возз’єднання?” якобы написана с марксистско-ленинских, классовых позиций и, по его мнению, никаких ошибочных трактовок не содержит. Кроме того, он заявил, что другие советские историки якобы разделяют точку зрения, изложенную в работе “Приєднання чи возз’єднання?”, но, по его словам, избегают об этом заявить открыто. В подтверждение сказанному Брайчевский сослался на то, что со времени написания названной статьи он не получал каких-либо замечаний о наличии в ней ошибочных положений.

С учётом изложенного считаем целесообразным поручить нескольким компетентным специалистам-историкам изучить и проанализировать названную статью Брайчевского, а затем с его участием провести детальный её разбор, раскрыв научную несостоятельность, тенденциозность и националистическую сущность основных положений “Приєднання чи возз’єднання?”. По нашему мнению, такой разбор может оказать полезное воздействие на Брайчевского, будет способствовать критическому пересмотру выдвинутой им антиисторической концепции, а также проводимой работе по его идейному разоружению и отрыву от националистической среды»⁴⁵.

⁴³ Іван Федорович Курас (3 жовтня 1939 – 16 жовтня 2005 рр.) – на той час завідувач сектору відділення науки і навчальних закладів ЦК КПУ.

⁴⁴ «І знову німа роль за сценою»: Щоденникові нотатки. – С.630.

⁴⁵ Рубльов О.С. «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988 рр.). – С.32–33.

4 липня 1974 р. така нарада відбулася в кабінеті директора Інституту історії члена-кореспондента АН УССР А.Шевелєва. На критичному обговоренні згаданої вище статті М.Брайчевського були присутні 10 осіб, серед них і Ф.Шевченко. Учасниками, окрім головного «винуватця» події – кандидата історичних наук, безробітного Михайла Юліановича Брайчевського (6 вересня 1924 – 23 жовтня 2001 рр.), були співробітники Інституту історії АН УССР (посади на час події): А.Шевелєв (28 листопада 1928 – 14 березня 2009 рр.) – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН УССР, директор установи; П.Калениченко (17 березня 1923 – 30 червня 1983 рр.) – доктор історичних наук, завідувач відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, головний редактор «Українського історичного журналу»; М.Котляр (нар. 4 липня 1932 р.) – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжної історіографії; Ф.Лось (19 червня 1908 – 21 червня 1980 рр.) – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії капіталізму; Г.Сергієнко (6 квітня 1925 – 7 березня 2015 рр.) – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії феодалізму; Р.Симоненко (28 червня 1928 – 10 серпня 2012 рр.) – доктор історичних наук, завідувач відділу зарубіжної історіографії; І.Слабеев (27 червня 1923 – 12 лютого 1989 рр.) – кандидат історичних наук, завідувач відділу історії міст і сіл та одночасно заступник директора інституту з наукової роботи; Ф.Шевченко (28 квітня 1914 – 1 листопада 1995 рр.) – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН УССР, виконувач обов'язків завідувача відділу історії феодалізму. Крім того, участь в обговоренні взяв і представник Інституту археології АН УССР П.Толочко (нар. 21 лютого 1938 р.) – кандидат історичних наук, завідувач відділу археології Києва.

Наскільки можна зрозуміти з виявленої стенограми обговорення, конспекту цього ж засідання, складеного власноручно М.Брайчевським, і його ж заключного слова у цій дискусії, серед усіх присутніх в обговоренні не брав участі лише І.Слабеев, виразно дистанціювавшись від таврування колишнього колеги й участі в «обязательном сквернословії».

Михайло Юліанович виявив дивовижну стійкість та енциклопедичну ерудованість у відстоюванні власних переконань, залишаючись при цьому у цілком легітимному полі марксистсько-ленінської фразеології. Він, зокрема, спростував закиди своїх опонентів у власній «нефаховості»:

«Майже всі, хто брав участь в обговоренні, підкреслювали, що автор статті не є фахівцем з історії XVII ст. і виступає як дилетант. Справді, я не спеціаліст в цій галузі і охоче визнаю себе дилетантом – тою мірою, якою взагалі історик-медієвіст може вважатися дилетантом в рамках феодальної проблематики. Не думаю, правда, що я гірший спеціаліст в цій сфері, аніж, скажімо, Ф.Є.Лось – фахівець з історії революції 1905–1907 рр. та столипінської реакції, Р.Г.Симоненко – спеціаліст з історії громадянської війни, П.М.Калениченко, який займається історією польсько-українських відносин у повоєнний час, П.П.Толочко – фахівець з історії Київської Русі, або нумізмат М.Ф.Котляр. Але справа не в тому.

Якщо підкреслюється дилетантизм автора, то насамперед слід показати, яким чином цей дилетантизм відбився в статті. Які джерела не враховано, які дістали неправильну інтерпретацію (і в чому саме), які факти або матеріали невідомі автору і т. д. На жаль, нічого подібного у виступах не було. Моїх опонентів дуже мало цікавить фактологічна сторона справи, і це цілком зрозуміло. Головне – не констатація, а інтерпретація історичних фактів»⁴⁶.

Особливо дісталася єдиному серед присутніх фаховому опонентові – Ф.Шевченку – за зраду вчорашніх принципів, які той самий Федір Павлович ще донедавна обстоював.

Обговорення завершилося нічим – Михайло Юліанович відкинув або спростував аргументи колеґ-істориків, заявивши у своєму заключному слові, яке було отримано в Інституті історії 10 листопада 1974 р.:

«Обговорення моєї статті мало своєрідний характер [...]. Воно специфічне, бо приводом для нього є не погляди, викладені в статті, а факт використання її ворогом [...]. Можна твердити з повною упевненістю: доки буде продовжуватися колізія довкола моєї скромної особи, доки я буду перебувати у невластивій мені ролі “дисидента з чужої волі”, доти буде друкуватися й передруковуватися що завгодно [...]. На жаль, змінити ситуацію найменше залежить від мене. Не я звільнив себе з інституту “за скороченням штатів”, не я викидав свої праці з видавництва, не я вишкрябую своє прізвище з найбезневинніших текстів [...]. Я писав свою статтю 1966 р. з точно визначеною утилітарною метою, призначаючи її для точно визначеного журналу і для точно визначеного читача. Вона має вузькоспеціальний, полемічний характер; в ній відсутній синтетичний і всебічний виклад моїх поглядів на Переяславський акт і ті події, які з ним так чи інакше зв'язані. Це підкреслено, повторюю ще раз, підзаголовком: “Критичні замітки з приводу однієї концепції”. Якби стаття ця була свого часу надрукована в “Українському історичному журналі” в порядку дискусії, ніяких непорозумінь напевно не виникло б, як не виникло їх під час читання статті в інституті в 1966 р. [...] Зовсім інша ситуація утворилася, коли цю статтю видано за кордоном, без потрібних застережень чи з застереженнями зовсім протилежного характеру, та й ще з відповідними купюрами. Коли цю статтю підносять непідготовленому чи малопідготовленому читачеві, який *не знає* історії появи тої статті, коли йому вона рекомендується, як *повний виклад концепції певного періоду в історії України* – тоді прикрі непорозуміння стають неминучими. Нинішнє обговорення й продемонструвало їх дуже яскраво: мені приписано такі думки, яких я ніколи не поділяв, і такі твердження, яких я ніколи не висловлював».

Насамкінець учений висунув конструктивну пропозицію:

«Я думаю, що в цій ситуації мені слід написати й видати нову працю на аналогічну тему, тільки не полемічну і не вузькоутилітарну, а *синтетичну*, в якій *повно і всебічно* викласти

⁴⁶ *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? Триптих: [III.] Заключне слово. – С.351.

свої погляди і на Переяславський акт 1654 р., і на дальшу перспективу історичного розвитку України в складі Російської держави. Мабуть, тільки в такий спосіб можна буде усунути ті прикрі непорозуміння, які виникають внаслідок злодійського викрадення статті та її протизаконної публікації за кордоном»⁴⁷ (виділення по тексту М.Брайчевського – *О.Р.*).

7 лютого 1977 р. очільник КГБ УССР В.Федорчук знову інформував першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького:

«ЦК Компартии Украины в апреле 1974 г. докладывалось об имеющихся материалах на Брайчевского М.Ю., поддерживавшего ранее контакты со Светличным, Стусом, Сверстюком и некоторыми другими объектами дела “Блок”. В 1966 г. он написал антиисторическую статью “Присоединение или воссоединение?”, которая была вывезена за границу, напечатана в националистической прессе и в дальнейшем активно использовалась в подрывной радиопропаганде.

По совету руководства Института археологии Брайчевский в 1972 г. выступил с заявлением в газете “Вісті з України” и публично осудил действия закордонных антисоветских центров, самочинно напечатавших его рукопись, подтвердил, что стоит на марксистских позициях и является убеждённым интернационалистом. Однако вскоре после этого выступления из института он был уволен и до сего времени нигде не работает.

В декабре 1973 года по нашей инициативе корреспондент газеты “Вісті з України” предложил Брайчевскому снова выступить против зарубежных националистов, не отказавшихся от использования его статьи “Присоединение или воссоединение?”. Он охотно согласился и подготовил проект статьи под названием “Марксизм и национализм в истории” [...], которая нуждалась в доработке. В ней к тому же был обойдён вопрос о признании автором ошибочности изданной за границей его рукописи. Брайчевский в основном правильно воспринял замечания корреспондента газеты, но категорически отказался признать свои ошибки в статье “Присоединение или воссоединение?”, ссылаясь на то, что никто из историков на них ему не указывал.

С учётом изложенного, в июле 1974 г. в Институте истории АН УССР с участием девяти научных сотрудников и Брайчевского было организовано обсуждение его названной статьи. Выступившие историки резко осудили позицию Брайчевского, отметили допущенные в ней ошибки, извращение исторических фактов, квалифицировав его статью как антиисторическую, однако официальное заключение сформулировано не было.

После указанного обсуждения Брайчевский подготовил и представил в Институт истории свой письменный отчёт с обоснованием правильности основных положений статьи “Присоединение или воссоединение?” и опровержением данной ей оценки. При этом отметил, что обстановка, сложившаяся вокруг публикации данной статьи, является провокацией зарубежных националистов, которые ищут в СССР или создают искусственно “диссидентов”.

⁴⁷ Там само. – С.350, 418.

Брайчевский написал, что “не является диссидентом” и стоит на марксистских позициях, но его можно поставить в положение “диссидента”, если выгнать с работы, изъять из всех изданий и издательств его труды, независимо от их содержания. Брайчевский просил взять его на вооружение советской исторической науки, которой, как он указал, “стремился честно служить на протяжении всей своей жизни”, выражал готовность написать новую научную работу с тем, чтобы полно и всесторонне изложить свои взгляды на события, связанные с Переяславским актом 1654 г. Ответа на эти предложения из института истории он не получил».

Насамкінець очільник КГБ УРСР пропонував деякі заходи «ідейного впливу», спрямовані на «перевиховання» М.Брайчевського:

«Отмечая некоторые отрицательные черты характера Брайчевского, такие, как чрезмерное себялюбие и категоричность в научных исследованиях, знающие его специалисты вместе с тем отзываются о нём, как об эрудированном и работоспособном научном сотруднике, обладающем большими познаниями в области археологии. С учётом изложенного, полагали бы целесообразным возобновить в Институте истории АН УССР регулярную работу по идейному переубеждению Брайчевского, в частности завершить с этой целью обсуждение статьи “Присоединение или воссоединение?” и рассмотреть его соображения о подготовке другой научной статьи на эту тему. Желательно также оказать Брайчевскому содействие в трудоустройстве по специальности (в Институт археологии АН УССР) и публикации некоторых его научных работ, направленных на разоблачение клеветнических измышлений зарубежных ОУН по вопросам исторического прошлого Украины. По нашему мнению, пребывание Брайчевского в коллективе будет способствовать его отрыву от националистически настроенных связей и становлению на правильные идейные позиции. Эти меры также ограничат возможности дальнейшего использования в антисоветской радиопропаганде его статьи “Присоединение или воссоединение?”⁴⁸.

Уперше стислий конспект обговорення статті М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» в Інституті історії АН УРСР «улітку 1974 р.» оприлюднив І.Гирич у «Переяславському триптиху» Михайла Юліановича, уміщеному у виданні 2003 р.⁴⁹ У 2007 р. в нашій статті було висвітлено деякі обставини, що передували цьому обговоренню, уточнено дату зібрання, цитувалися окремі виступи⁵⁰. Оприлюднення повної стенограми засідання 4 липня 1974 р. дозволить читачеві виразніше уявити атмосферу, в якій перебувала вітчизняна історична наука за часів «маланчуківщини». Суто друкарські огріхи при публікації виправлено без спеціальних застережень.

⁴⁸ Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.16. – Оп.7. – Спр.45. – Арк.13–15.

⁴⁹ *Брайчевський М.* Приєднання чи возз'єднання? Триптих: [Ш.] Конспект закритого обговорення статті М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» в Інституті історії влітку 1974 р. – С.344–350.

⁵⁰ *Рубльов О.С.* «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988 рр.). – С.32–33.

**Стенограма наради в директора Інституту історії АН УССР
щодо обговорення брошури М.Брайчевського «Приєднання чи
возз'єднання?», опублікованої в Торонто 1972 р.**

4 липня 1974 р.

СТЕНОГРАММА

совещания у директора Института истории Академии наук Украинской ССР
4 июля 1974 г.

На совещании присутствуют:

1. Тов. Шевелев А[рнольд] Г[ригорьевич] – директор Института истории АН УССР.
2. Тов. Слабеев И[горь] С[емёнович] – [канд. ист. наук].
3. Тов. Шевченко Фёдор Павлович – член-кор. АН УССР.
4. Тов. Лось Фёдор Евдокимович – докт. ист. наук.
5. Тов. Калениченко Павел Михайлович – докт. ист. наук.
6. Тов. Котляр Николай Фёдорович – докт. ист. наук.
7. Тов. Симоненко Рэм Георгиевич – докт. ист. наук.
8. Тов. Толочко Пётр Петрович – канд. ист. наук.
9. Тов. Сергиенко Григорий Яковлевич – канд. ист. наук.
10. Тов. Брайчевский М[ихаил] Ю[лианович] – кандидат исторических наук, бывший сотрудник Института истории АН УССР.

Совещание открывает член-корреспондент АН УССР А.Г.Шевелев.

А.Г.ШЕВЕЛЕВ: – Товариші!

Я запросив вас обмінятися думками з такого приводу. Як вам всім відомо, декілька років тому була написана така стаття. Спочатку, як мені відомо, для нашого «Українського історичного журналу». Вона була представлена до редакції. Редакція не прийняла з відомих причин цю статтю. А трохи пізніше брошура під назвою «Приєднання чи возз'єднання?» була видана нашим ворогом під таким, я б сказав, анонімним виданням – «Каменярь», Львів, 1972. Титульний лист цієї брошури:

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Інституту [історії] АН УРСР

ПРИЄДНАННЯ ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ?

В-во «Каменярь»

Львів, 1972.

Брошуру видано під таким анонімним видавництвом «Каменярь», нібито він видав, а в дійсності це видано десь на Заході і переправлено через кордон.

Ми знаємо, що цією брошурою користується наш ворог, що він широко цитує ці висловлювання, посилається на них. І, мабуть, нам необхідно якось висловити своє відношення до цієї брошури, послухати, що автор нам скаже з цього приводу, і взагалі сформулювати відношення нашого колективу до цієї брошури, бо вона з'явилась тоді, коли автор працював в нашому інституті⁵¹.

З цього приводу я запросив вас до себе. Щодо порядку денного роботи:

Ми пропонуємо послухати автора брошури, а потім перейдемо до обговорення.

⁵¹ Йдеться не про брошуру, а про рукопис статті – М.Брайчевського звільнили з Інституту історії АН УССР в 1968 р.

Немає заперечень щодо такого порядку? (Нема).
Слово надається М.Ю.Брайчевському.

Тов. БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я в скрутному стані, оскільки обговорення є для мене повною несподіванкою. Брошуру, видану за кордоном, я не читав. Я можу відповідати за свою статтю, а не за публікацію викраденого тексту. Тут присутні товариші, які були свідками історії написання цієї брошури. Коли писалась «Історія України», колишній директор інституту тов. Дубина і авторський колектив обговорювали всі розділи.

Коли обговорювалися 3-й і 4-й розділи, автором яких був покійний проф. Дядиченко, я висловив думку, що в тексті є деякі промахи, які стосуються періоду визвольної війни. Тут же була дискусія про те, як треба писати: «Возз'єднання» чи «Приєднання».

Покійний І.О.Гуржій сказав, що таке питання треба ставити, і він запропонував мені, щоб я написав статтю для нашого «Українського історичного журналу». Покійний Кузьма Кіндратович Дубина виступив і підтримав цю думку. Він сказав, що бажано, щоб така стаття була написана. Я написав статтю і здав її до «Українського історичного журналу».

Сьогодні казали, ніби вона була відхилена «з відомих причин». Я не знаю, чи була вона відхилена і з яких саме причин: мені про це ніхто нічого не говорив. Виходить нехороше: тут мені, мовляв, в друкуванні статті відмовили, тому вона пішла по руках.

Це не так. Я здав її в редакцію десь в червні чи в травні 1966 року⁵². Це був період літніх відпусток, тому вона лежала без руху. Взагалі це питання, по-моєму, не розглядалось в той час. Принаймні мені ніхто не сказав, що вона відхилена, і не сказав, що така стаття не потрібна.

На превеликий жаль, стаття стала поширюватися в рукописі, поширювалась в межах Радянського Союзу. Це вже створило справді негарну ситуацію, після того стаття вже не можна було друкувати. Яким способом вона була вивезена за кордон і коли, я не знаю.

В 1972 р. з приводу цієї статті я виступав в пресі і по радіо, висловлював своє обурення і свою непричетність до цієї справді ганебної історії.

Оце з приводу історії цієї статті.

ГОЛОВА: – Які є запитання?

Проф. ЛОСЬ Ф.Є.: – Коли стаття була надрукована на машинці?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Десь в травні чи червні, я не пам'ятаю. Вона в травні була закінчена і надрукована на машинці.

Проф. ЛОСЬ Ф.Є.: – Хто передруковував статтю?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я сам передруковував, я сам завжди відбілюю тексти на машинці.

Проф. ЛОСЬ Ф.Є.: – А ким поширювалась стаття?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Цього я не знаю. Я її давав читати колегам – співробітникам нашого інституту, людям, які могли дати корисні поради, зауваження.

Виходить делікатне положення. У нас, коли друкується стаття чи монографія, особливо на важливу тему, то чим ширшу вона проходить апробацію, чим більше людей її читають і роблять зауваження, тим краще. А тут виходить навпаки, ніби я порушив якусь заборону, що я навмисне поширював статтю. Насправді я давав колегам читати для того, щоб почути зауваження. Стаття не замикалась в ящик. Це не секретний матеріал, а матеріал, який призначався для відкритого друку. Кожен, хто хотів, міг

⁵² У редакційному портфелі «Українського історичного журналу» статтю М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? (критичні замітки з приводу однієї концепції)» зареєстровано 5 липня 1966 р. під №393.

прочитати, мав можливість прочитати. Я не можу зараз перелічити всіх, хто читав, це було вісім років тому, хіба я можу пам'ятати? У мене багато робіт йшло по різних каналах, і в «Українському історичному журналі», і в інших виданнях, і в інституті, і після інституту, чи я міг пам'ятати, хто читав кожно, хто міг читати.

Проф. ЛОСЬ Ф.Є.: – Таке запитання: Ви сказали, що Ви протестували, навіть в пресі виступали, а Ви сказали, що не читали цієї брошури. А проти чого Ви виступали?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Проти факту [публікації].

Тут така справа: надрукована стаття десь за моїм підписом, а я її в очі не бачив. Зрештою, я не знаю навіть, чи за моїм текстом вона надрукована, може бути фальсифікація, що завгодно. Стаття утилітарного характеру, має певне спрямування, викладає лише один аспект проблеми, а її використовують чорт зна як.

Я протестував в зв'язку з тим, що ця книга вийшла, по-злочинському вивезена за кордон і надрукована там без згоди і навіть відома автора. Це порушує авторські права, і я висловив протест, що ця брошура попала в нечисті руки і надрукована.

Проф. Ф.Є.ЛОСЬ: – Значить, Ви і після видання за кордоном не читали?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Ні, не читав.

Проф. Р.Г.СИМОНЕНКО: – Скажіть, будь ласка, у Вас залишився примірник цієї брошури?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Да, залишився у мене і в редколегії.

Р.Г.СИМОНЕНКО: – Мене цікавить, який характер мала ця стаття: дискусійний, популярний, історичний?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Ці жанри переплітаються, тут є елементи історичного дослідження. Але найбільш – [це] полемічна [стаття]. Я полемізую по окремих питаннях. В кожному разі, це не популярна брошура, тому що розрахована не на широкого читача, а на спеціаліста.

Р.Г.СИМОНЕНКО: – Як Ви відповісте: «возз'єднання» це чи «приєднання», і з ким Ви в брошурі [мали] полемізувати?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – «Возз'єднання» тут не підходить, тому що Русь до середини XVII ст. була об'єднана лише в той період, коли ще не було ні України, ні Росії. Отже, можна було б говорити про возз'єднання східнослов'янських земель, про возз'єднання Русі і т. д., але про приєднання України до Росії.

Тому я писав так. Я думаю, що це правильно. Це не те, що якийсь ворог може перекрутити. Історична істина залишається історичною істиною, коли ми говоримо про Україну і Росію, то в середині XVII ст. може відбуватися тільки приєднання України до Росії, ніколи доти ці країни не були об'єднані в одній державі.

У нас «приєднання» писалось до 1954 р. Після 1954 р. у зв'язку з ювілеєм стали писати «возз'єднання».

Але, як Ви пам'ятаєте, питання зняте не було на засіданнях Вченої Ради, коли обговорювались матеріали до перевидання нашого двотомника: завжди це питання піднімалось, і ніхто не виступав з обґрунтуванням, ніби «приєднання» неправильно, а треба писати «возз'єднання».

Мені здається, що все-таки, очевидно, слід подумати, повернутися до правильної дефініції. Можливо, я помиляюсь, але я чесно висловлюю те, що думаю.

ГОЛОВА: – У кого будуть запитання?

Проф. Р.Г.СИМОНЕНКО: – Ви говорили, що всі спеціалісти Вас підтримали у Вашому питанні?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я кажу ті, хто читав, від кого я чув думку.

Проф. Р.Г.СИМОНЕНКО: – Я пригадую принаймні три обговорення, де мова

йшла про формулювання «возз'єднання». Це після 1954 р. обговорення докторської дисертації Олександра Карповича Касименка⁵³; обговорення книжки Федора Павловича Шевченка⁵⁴ й обговорення, зв'язане з перевиданням двотомника «Історії Української РСР». Оце на Вченій Раді тричі стояло таке питання.

Більшість фахівців нашого інституту висловлювалась, можливо, я не правий, тут є товариші, які були присутні на цих обговореннях, більшість фахівців нашого інституту на Вченій Раді в цілому підтримали формулювання «возз'єднання».

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – На двох із цих трьох засідань я не був присутній, бо це було до 1960 р., до моєї появи в Інституті. Що стосується третього засідання Вченої Ради, я не пам'ятаю, щоб хтось відстоював «возз'єднання». Зокрема, коли обговорювалась рецензія кафедри історії України Київського державного університету, зачитана [В.Є.] Спицьким, це питання ставилося.

Потім було ще не одне обговорення, коли говорилося знову, висловлювались, що, «товариші, потрібно було б виправити» і т. д.

Але, скільки мені відомо, спеціальних рішень з приводу цього не приймалося.

Р.Г.СИМОНЕНКО: – В тексті, який Ви подали до журналу, чи читали, а новий текст я читав в багатьох виданнях, в тому числі і в англійських журналах. Його широко печатають, і Ви здобули велику популярність в зв'язку з цим текстом. Я не знаю, який варіант Ви зробили для цього, але мене цікавить, який основний ценз⁵⁵ Ви викладаєте.

Я хочу Вам нагадати про те, що коли Ви проходили останній конкурс в нашому інституті, А.Д.Скаба говорив про те, що Ви влаштуєте читання свого тексту.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – А.Д.Скаба цього не говорив. Але мені говорив з посланням на нього покійний [В.А.] Дядиченко, що нібито мала місце читка мого тексту. Мені про це нічого не відомо, ні одного такого «міроприємства» я особисто не проводив, але чи не читав хтось – не знаю.

Р.Г.СИМОНЕНКО: – Який матеріал дає підстави для видання Вашої статті за кордоном, який матеріал, на Вашу думку, дав їм підставу для передрукування її за кордоном?

Основна моя думка, що Ви, як автор, зробили для того, щоб дати відповідь ворогу за те, що він надрукував Вашу статтю і які підстави Вашої статті дали можливість автору це зробити?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я вже знаходжусь під тягарем не один рік і та популярність, про яку Ви казали, мені аж ніяк не імпонує.

Ви читали закордонні матеріали. Я їх не читав і по радіо такого жодного разу не чув. Знаю з переказів. Вороги не вважають й не рекламують мене за свого союзника. Що дуже важливо: вони використовують не саму статтю, а ситуацію довкола неї. Вони подають цю справу так, ніби ця стаття заборонена в Радянському Союзі. Мені показували перехват в редакції газети «Вісті з України», там так і сказано: «Заборонено в Радянському Союзі». А оскільки в статті основна думка є марксистська, виходить з класового аналізу, оскільки я цитую В.І.Леніна, власне, всі засади статті підкріплюються цитатами з В.І.Леніна, то вони кажуть: «В Радянському Союзі заборонено марксизм, заборонені думки, базовані на висловлюваннях В.І.Леніна».

⁵³ Див.: Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початку 1651 р. – К., 1955. – 428 с.

⁵⁴ Див.: Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Відп. ред. акад. АН УРСР І.П.Криг'якевич. – К., 1959. – 500 с.

⁵⁵ Так у тексті. Очевидно, має бути: «сенс».

ГОЛОВА: – Чи є ще запитання?

Ф.П.ШЕВЧЕНКО: – Ви раніше займалися цим питанням возз'єднання України і Росії?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Як спеціаліст я цим не займався.

Ф.П.ШЕВЧЕНКО: – А товариші, яким Ви давали читати статтю, що вони говорили? співробітники інституту?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я не можу згадати всього – вісім років пройшло, я просто не пам'ятаю всього. Ніхто, жодна людина не казала, що стаття порочна, ненаукова, неправильна.

Казали, що є перехльост. Були зауваження конкретні, по конкретних питаннях, наприклад, з приводу процентів, які [П.Д.] Бойко публікував. Але ніхто не казав, що це не наукова стаття.

Ф.П.ШЕВЧЕНКО: – А що в «Українському історичному журналі» сказали?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Можу нагадати тільки, що Ви сказали: багато цікавого, багато спірного. Стаття завелика, треба скоротити і редагувати. Радили ще використати працю Абецедарського⁵⁶.

Я відповів Вам: можливо, треба не скоротити, а розбити на дві частини. Ви сказали, що ні – так не піде.

Ф.П.ШЕВЧЕНКО: – Як так відбулось, що в журналі лежала стаття для публікації. Як про це люди дізнались, що в журналі стаття лежить, її не друкують? Її стали розповсюджувати в рукопису, тому що друкувати її не будуть? Хто говорив, що лежить в журналі стаття? Ми ж нікому не афішуємо, що лежить в журналі стаття! Так хто про це говорив, що в журналі лежить стаття, а її друкувати не будуть?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я нікому не говорив, чи будуть її друкувати, чи ні.

ГОЛОВА: – У кого будуть питання?

П.П.ТОЛОЧКО: – У мене два питання:

1. Основний зміст статті. Ви висвітлюєте питання термінології історії по суті?

2. Пройшло вісім років. Чи вважаєте Ви, що стаття є такою ж правильною, як і раніше, чи Ви готові зараз відмовитись від своїх тенденцій?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Справа не в терміні, але це теж [має] велике значення.

Справа в тому, що при підготовці ювілею в 1954 р. мав місце деякий відхід від марксизму-ленінізму. Від нас вимагають, щоб всі історичні явища ми оцінювали з класових позицій. Це стосується і Переяславської Ради.

На друге Ваше питання, чи вважаю я цю статтю цілком прекрасною і зараз, можу відповісти – безумовно, ні. Вона була написана в 1966 р. Ви знаєте, що перед тим пройшли ХХ і ХХІІ з'їзд партії, стаття була написана в дусі, заданому з'їздами.

Безумовно, якби я зараз писав цю статтю, то я б її писав не так.

Що ж стосується подій ХVІІ ст., то мені здається, що в своїй основі те, що я писав тоді, і зараз може залишитися. За останній час не було публікацій, які б внесли щось нове, і мені здається, що суть залишається та ж сама, хоча в деталях можливі зміни.

А.Г.ШЕВЕЛЄВ: – В брошурі і в своєму слові-відповіді Ви посилаєтесь на кулурарні розмови, чи як їх ще називають коридорні.

Я хочу знати конкретно прізвища товаришів, на яких Ви зсилаєтесь.

⁵⁶ Лаврентій Семенович Абецедарський (29 червня/12 липня 1916 – 6 липня 1975 рр.) – білоруський советський історик, педагог. У 1950 р. захистив кандидатську дисертацію «Боротьба українського і білоруського народів за возз'єднання з Росією у середині ХVІІ ст.». Докторська дисертація «Боротьба білоруського народу за з'єднання з Росією (друга половина ХVІ–ХVІІ ст.)» (1966 р.), професор (1966 р.); член-кор. АПН ССРСР (1968 р.). Див. також: *Абецедарські Л.С.* Барацьба ўкраінскага і беларускага народаў за ўз'єднанне з Расіяй у сярэдзіне ХVІІ века. – Мінск, 1954. – 67 с.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я маю на увазі офіційні виступи – на засіданнях, які, однак, не публікувалися в друку. Але вони зафіксовані в протоколах, в рецензіях і т. д.

А.Г.ШЕВЕЛЄВ: – Товариші! Чи вважаєте Ви [можливим] зробити невеличку перерву, щоб знайти текст [статті] в архіві «Українського історичного журналу» і рецензії, на які посилається Михайло Юліанович? Якщо ми вже зібralись на таку кваліфіковану нараду, то давайте підійдемо до цього солідно, як це вимагає справа.

Нам потрібні архівні матеріали:

– докторська дисертація Касименка О.К.;

– матеріали Лося Федора Євдокимовича, на якого посилається М.Ю.Брайчевський в своїй статті;

– книжка Шевченка Федора Павловича;

– матеріали по підготовці популярного видання двотомника «Історії Української РСР». Перевидавався двотомник і водночас готувався «Популярний курс» під редакцією [К.К.] Дубини;

– рецензія [В.Є.] Спицького, з кафедри історії України КДУ.

Михайле Юліановичу, що потрібно Вам, які б Ви хотіли переглянути матеріали?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Мені не потрібні ніякі матеріали.

А.Г.ШЕВЕЛЄВ: – Ми зараз надамо Вам машину, щоб Ви могли з'їздити додому привезти рукопис статті і звірити її з текстом брошури «Приєднання чи возз'єднання?» Оголошується перерва до 11.30.

(П Е Р Е Р В А)

(ПІСЛЯ ПЕРЕРВИ)

ГОЛОВУЄ: – Чл.-кор. АН УРСР А.Г.Шевелєв.

ГОЛОВА: – Товариші! Ми зробили перерву для того, щоб ознайомитись з матеріалом, про який ми говорили в першій частині нашого засідання. Ми дали змогу прочитати автору його брошуру, яка видана за кордоном.

І нам хочеться послухати його думки щодо цієї брошури.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я не можу зараз порівнювати цю брошуру з моїм текстом, тут, безумовно, є багато дрібних неточностей, але, скільки їх точно, не знаю. Я помітив одну купюру.

Чл.-кор. АН УРСР Ф.П.ШЕВЧЕНКО: – Прочитайте цю купюру!

[*М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ*]: – (зачитує с.32 тексту, де справа йде про дружбу народів, а в брошурі, яка видана за кордоном, це місце вилучено)⁵⁷.

⁵⁷ У машинопису статті М.Брайчевського (с.32) йшлося:

«Говорячи про «споконвічну дружбу» народів царської Росії, допускаємо велику теоретичну помилку, проектуючи в далеке минуле сучасну ситуацію. В якійсь мірі це має характер і політичного ляпсуса, оскільки принижує значення Жовтневої революції, що знищила царську тюрму народів разом з її національними протиріччями. Справжня дружба народів – досягнення Радянської епохи. Справжнім творцем і основоположником її є комуністична партія, В.І.Ленін. Органічний інтернаціоналізм трудящих мас, що стихійно в усі епохи виявляє себе у практичному, повсякденному житті (чимало прикладів цього виявлення демонструє й історія України: досить згадати спільні походи донського і запорізького козацтва, участь українців в соціальних рухах в Росії, а росіян – на Україні, інтернаціональний склад запорізького козацтва і т. д. і т. п.), лише комуністичною свідомістю був піднесений до рівня ідеологічного і політичного принципу, виявом чого і є те, що ми називаємо зараз дружбою народів і що є одним з найвеличніших досягнень сучасної епохи».

Натомість у тексті однойменної брошури, виданої в Канаді, цей авторський пасаж про «дружбу народів» подано в істотно скороченому вигляді:

Р.Г.СИМОНЕНКО: – С.24–25, розділ 5, абзац 6 – вилучена примітка. Я думаю, що над Вашим текстом добре попрацювали знатоки, і їх питання, про яке йдеться мова в тексті на вказаних сторінках, не цікавило.

Я гадаю, що Ви недооцінюєте цього. В основному текст збігається. Там є тільки декілька вилучень.

ГОЛОВА: – Є пропозиція перейти до обговорення.

Слово надається проф. Лось.

Проф. Ф.Є.ЛОСЬ: – Я не читав ніякого тексту, крім надрукованої брошури. Я прочитав днями цю брошуру «Приєднання чи возз'єднання?». Автор відомий – Брайчевський Михайло Юліанович. Відомо, що я не являюсь фахівцем цієї проблеми, цього питання XVII ст. Але я більше як сорок років працюю на ниві радянської історичної науки, мабуть, являюсь одним із найстаріших співробітників нашого Інституту, які залишилися в живих. Тому дозвольте мені висловити своє ставлення до цієї брошури. В цій брошурі явний наклеп на радянську історичну науку, перекручення фактів. Тому дозвольте мені сказати з цього приводу кілька слів.

До читання, до ознайомлення з цією брошурою, судячи з її назви, я думав, що мова йде про вживання термінів «возз'єднання» чи «приєднання». Але коли я прочитав, познайомився з брошурою, я побачив, що мова йде не про це, не про терміни, вживання його – «приєднання» чи «возз'єднання», а мова йде про оцінку подій, про певну, відому нам концепцію в оцінці Переяславської Ради, оцінку самого об'єднання взагалі!

Скажу, що брошура написана з чужого голосу, ворожого голосу нам. Вона ворожа нашому світогляду, вона негативно оцінює як возз'єднання і взагалі Переяславську Раду, заперечує позитивне значення цієї події в історії України.

Автор нічого не бачить позитивного ні в економічному, ні в культурному розвитку України після возз'єднання.

Тут під час запитань Михайло Юліанович сказав, що до 1953 р. вживалось «приєднання». Але воно зовсім по-іншому трактувалось, писалось зовсім по-іншому. Воно відзначалось як величезне позитивне значення в історії України і т. д.

У Вас це зовсім по-іншому пояснюється термін «приєднання». Не можна брати той термін, який був до 1954 р., і Ваш: вони зовсім різні, тут змішування ніяке неможливе.

Я не знаю, на якій підставі, з яких документів автор брошури твердить, що Україна до возз'єднання стояла на вищому ступені економічного розвитку, ніж Росія.

Україна в цей час, на думку автора, була на капіталістичному шляху розвитку. Але Ваша концепція не підтверджується ніякими документами, не приводиться ніяких фактів, це гола констатація.

Автор брошури, про яку йдеться, посилається на свідчення чужоземця, мандрівника П.Алепського. П.Алепський писав, що на Україні в той час була стовідсоткова грамотність, але ми знаємо, що він це питання не досліджував.

Я уже сказав про те, що в брошурі зводиться наклеп на радянську історіографію. Коли береш в руки цю брошуру, то бачиш, якою вона є огидною, брехливою.

Мене дивує і те, що на брошурі надруковано видавництво «Каменяр», Львів. І Ви знаєте, що ця брошура була видана за кордоном, і не висловили своє обурення.

«Говорачи про “споконвічну дружбу” народів царської Росії, допускаємо велику теоретичну помилку, проектуючи в далеке минуле сучасну ситуацію. В якійсь мірі це має характер і політичного ляпсуса, оскільки принижує значення Жовтневої революції, що знищила царську тюрму народів разом з її національними протиріччями»

(див.: *Брайчевський М.Ю.* Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції. – Торонто, 1972. – С.32).

Я не ставив своїм завданням аналізувати всю брошуру – я хочу тільки привести декілька фактів.

Ми всі пам'ятаємо Постанову ЦК КП України від 1947 р. Вона не тільки не загальмувала розвиток історичної науки, як Ви пишете, а, навпаки, сприяла розвитку історичної науки на Україні. Ви знаєте, що після цієї постанови вийшов двотомник про історію України, двотомник історії робітничого класу УРСР, двотомник історії селянства.

Далі автор говорить і про тези ЦК КПРС після постанови ЦК КП України, але він їх теж перекручує. Ці тези узагальнювали досягнення радянських істориків України.

Автор робить наклеп на радянську історичну науку, яка нібито «Рос[ійську] феодальну державу проголошує державою російського народу», і те, що він по цьому питанню пише, я би просто назвав видумкою.

Автор робить наклеп на авторський колектив двотомної історії УРСР, який нібито в основу періодизації поклав не соціально-економічну формацію, класову боротьбу, а головним фактором українського народу було возз'єднання з російським народом.

Я міг би ще привести багато фактів, які свідчать про наклеп на весь наш колектив, який приймав участь в створенні двотомника «Історія України».

Автор брошури невірно пише, що в радянській історіографії негативно оцінюється національно-визвольний рух. Це також неправда. Ми не оцінюємо негативно національно-визвольний рух, ми оцінюємо його іменню з класових позицій. Візьмемо двотомник, який Ви згадуєте і пишете, що там недооцінюється національно-визвольний рух. Це неправда.

В брошурі автор хоче виставити Мазепу, Виговського та багатьох інших зрадників українського народу за героїв національно-визвольного руху. Це явне перекручення. Як так могло статися? Тут явна тенденція на перекручення.

Мені здавалось би, що в цій брошурі, де йдеться про Мазепу, розжовується, що Мазепа не міг зрадити самого себе – він був гетьман. Цього ніхто не пише, що Мазепа зрадив самого себе, ні в одній монографії ніхто не пише. Мазепа зрадив не сам себе, а український народ. Це абсолютно ясно. Мазепа зрадив український народ, коли перейшов на бік шведів. Це ясно. В брошурі чомусь іде дивне разглагольствування: як міг Мазепа сам собі зрадити. Що він собі зрадив, цього ніхто не пише в радянській історіографії. Він зрадив українському народу.

Автор звинувачує радянську історіографію, що вона ідеалізує Богдана Хмельницького, малює його як надкласового діяча. Я знову-таки не знаю, щоб в нашій радянській історіографії малювався Богдан Хмельницький як надкласовий діяч. В роботі [М.Н.] Петровського, який написав роботу, присвячену визвольній війні українського народу, дається і класова оцінка Богдану Хмельницькому. Я вважаю, правильна дається оцінка. Я знаю, що вона пройшла, ця оцінка, в наші роботи, в наш двотомник «Історії Української РСР». Я знаю, що ніхто не малює його як надкласового діяча, а висвітлюється його об'єктивно з класових позицій і т. д. Я не знаю, чи слід детально розбирати це питання.

Виникає питання: з яких же класових позицій написана брошура автором? Цілком ясно, вона написана не з наших класових позицій, а з ворожих радянській історіографії, ворожих нашому народу.

Мені здається, що треба, щоб наші радянські історики, я даже дивуюсь, чого до цього часу не з'явилась стаття, яка б належно оцінила цю брошуру, в нашій пресі, в нашому журналі.

Я думаю, треба дати цю оцінку. Якщо цю статтю читало багато людей, треба дати наше відношення до цієї брошури, яка, я вважаю, що вона паплюжить нашу радянську дійсність, нашу історіографію.

Я вважаю, що треба дати відповідну оцінку цій брошурі. І треба, щоб наші наукові робітники виступили в пресі з такою об'єктивною оцінкою.

ГОЛОВА: – Слово надається чл.-кор. АН УРСР Ф.П.Шевченку.

[*Чл.-кор. АН УРСР Ф.П.ШЕВЧЕНКО*]: – Товариші, я два рази знайомився з брошурою – в 1966 р. і зараз.

Я не буду говорити про різнобій в цій брошурі. Я хочу сказати декілька слів щодо історії брошури.

2–4 липня 1966 р. текст статті був зданий до друку в «Українському історичному журналі». Я тоді читав з [І.О.] Гуржієм, і [ми] висловили свою думку, що в такому вигляді, як вона є, її не можна друкувати, тому що вона була написана не з хороших позицій. Ми сказали про це автору і сказали також про те, що вона не може бути видана.

В жовтні місяці 1966 р. цю статтю читали у Львові, Чернівцях, і я не вірю, щоб автор про це не знав.

Автору не дозволили її друкувати в такому вигляді, в якому була стаття, і тому він став її розповсюджувати, вірніше, він сприяв цьому.

Я це говорю тому, що висновки, які зробив автор, не мають ніяких підстав.

Я вважаю, що це антинаукова, поверхова стаття.

Автор посилається на В.І.Леніна в деяких місцях. Безумовно, це справа хороша, але він бере цитати В.І.Леніна уривками, неповністю. Товариші! Цього робити не можна, тому що це є підтасовка під думки В.І.Леніна, це шкідливе використання В.І.Леніна.

Далі. Ви цитуєте Леніна по питанню права нації на самовизначення, але Ви не говорите словами Леніна про самовизначення. Ви говорите про це зовсім в іншому плані. Я Вам прямо скажу, [що] у Вас дуже часто підтасовуються думки під ленінські.

Друге питання – аналогізм. Товариші, аналогізм – небезпечний засіб історії, автор хватає аналогізм періоду колоніалізму, феодалізму, сучасності, а це ні в якому разі не можна робити. Це шкідливо і невірно. Я вважаю, що аналогії про сучасний колоніалізм і царизм в період феодалізму – це ненауковий підхід. Я вважаю, що цього не можна робити.

Ще одне. Для автора немає складності історичного процесу. Він так собі вважає, що так повинно бути, так повинно відбуватися. Процес історичний був складний, він мав різні сторони. У Вас одне в одному плані, друге в другому, не береться в складності процесу. Це потрібно було робити, бо це найважливіше в дослідженні. У Вашій брошурі цього немає, а це свідчення ненауковості.

Історичний підхід. У автора він заключається в тому, що було б, якби було б. Це хіба історія? Що було б, якби так не було б. Так можна до всього домовитися. Ви цю лінію проводите в своїй роботі, що було б, якби Україна не возз'єдналась, що було б, якби було те-то і те-то. Так не можна робити.

Однобічність. Ви бачите в Росії, з якою возз'єдналась Україна, тільки одне негативне або нижче. Я над питанням зв'язків російського та українського народів трохи працював, дещо знаю про ці зв'язки.

Ви наводите з XVIII ст. імена діячів Прокоповича, Яворського. Чому Ви не згадуєте Новікова, Радіщева, видатних прогресивних діячів Росії теж XVIII ст.?

Ви цитуєте П.Алепського. Він був проїздом в Києві, звичайно, він писав захоплено про Україну. Він трошки перехвалює, він трошки перебільшує. Його захоплення Україною можна зрозуміти, і його перебільшення [можна зрозуміти]. Але ж немає Вашого об'єктивного підходу до цього.

В одному місці в роботі говориться, що загубила Україна таких-то письменників. Я Вам скажу, що якби Гоголь писав про Україну українською мовою, то менше б знали про Україну, ніж зараз знають по його творах.

Так не можна однобічно висвітлювати, що те, що прийшло від Росії, те, що пов'язане з Росією, нижче. Навпаки було у багатьох випадках. Я про це можу сказати з наукових досліджень.

Про сам факт возз'єднання і про роль Богдана Хмельницького. Я в своїй роботі, в монографії хочу сказати, я намагаюсь, стараюсь показати, як всі класи стали, до цього поставились, кожен по-своєму, хоч всі класи стали тоді прагнути до возз'єднання, не дивлячись на їх класово різні інтереси.

Я взагалі на Вас дуже сердитий за Богдана Хмельницького. Ця людина заслуговує високої оцінки. В період Великої Вітчизняної війни був введений [ий] орден Богдана Хмельницького. Ця людина заслуговує, щоб про неї писали як про героя української історії, а б навіть сказав більше – світової історії. А у Вашій брошурі він принижений.

Ви багато місця відводите історії Петра Великого та Івана Грозного, але не бачите російського народу. На першому плані у Вас питання не соціального характеру, а національного.

Я хочу Вам вказати на те, що Ви допускаєте помилку, коли говорите про народ, про державу. У Вас принцип державності і національний принцип висвітлюється. Я вважаю, що ці два принципи лягли в основу Вашої роботи, а це дуже і дуже невірно. Немає класового, партійного підходу в аналізі подій, явищ, діячів.

Чому Ви ні слова не сказали про українські правлячі класи, які зраджували своєму народові? Це Розумовський, Безбородько та інші, що вірно служили царизмові. Я вважаю, що про це необхідно було сказати.

Про стан буржуазних відносин XVI–XVII ст. – це питання спірне в нашій історіографії. Була дискусія в Москві років чотири тому істориків про те, як і коли зароджувались капіталістичні відносини.

Тут Ви хотіли показати, що Росія була відсталою. Україна, яка ввійшла до складу Росії, почала переживати регрес. Але це невірно: [українські] землі в складі Росії пішли вперед у порівнянні з тими, які перебували в межах Австро-Угорщини XVIII–XIX ст. Велика різниця. Йде мова про суть. Я вважаю, що українські землі, які ввійшли до складу Росії, об'єктивно були в кращому становищі, ніж ті, які були в складі Австро-Угорщини.

Територія України стала ширшою після її возз'єднання з Росією, її кордони розширились до Чорного моря. Чому про це [не] було сказано в брошурі, що український народ виграв в цьому відношенні. Відомий вислів самого Івана Франка з Галичини, який сказав: «Все краще, що дали нашій нації, це Східна Україна». Такі речі не можна забувати.

Я не буду казати про те, що козацтво Ви робите попередником буржуазії. Я Вам тільки скажу, що це ненауковий підхід. Козацтво в Росії, яке залишилось до 1917 р., це залишки феодальних відносин, а не капіталістичних відносин. Це ненауковий підхід, коли Ви робите з козацтва буржуазію, бо це був клас в феодальному суспільстві. Так говорити, як Ви, не можна.

Я хочу сказати, що ті питання, які Ви піднімаєте, в них не відчувається наукового підходу.

Хочу сказати про першоджерела. Відчувається в роботі, що автор спирається на кілька джерел, головним чином літературні, а не на основні першоджерела при написанні статті. Написали свою брошуру, як Ви сказали, в полемічному, а я б сказав, ненауковому плані.

Таке висвітлення питань дає підстави оцінювати цю Вашу статтю як доробок, що відіграв зараз негативну роль.

Я думав, що Ви повинні були в процесі міркувань, коли за кордоном опублікували Леніна, в 1972 р. подумати над своїми поглядами. І коли сьогодні Вам ставили

запитання, я думав, що Ви відійшли від цієї концепції, яку дотримувались в статті. Коли Ви відповідали на запитання, я зрозумів, що Ви стоїте на тих же концепціях, що висвітлювали в статті ще в 1966 р., а після вони появились у вигляді брошури.

А я вважав, що, [коли] Ви написали в 1972 р. публікацію в газету, Ви з цим покінчили. А Ви не покінчили.

Я б вважав, щоб Ви уважніше подумали над концепціями в цілому, раз вони прийняті на озброєння нашими ворогами. Я вважаю, що над цим слід Вам подумати.

Я думав, що Ви хочете з нами всіма йти в ногу, а Ви десь збоку держитесь.

Я підтримую думку товаришів, що стаття Ваша не тільки ненаукова, а й ворожа в тому відношенні, що вона відіграла таку роль для ворогів наших.

Ви на мене посилаєтесь в кількох місцях. Кожен автор, мабуть, радіє, що посилаються на нього. Але Ваші посилання вирвані з контексту.

Відносно «приєднання» чи «возз'єднання». Я хочу сказати, що до 1954 р. вживався термін «приєднання», вживався і «возз'єднання». Тут справа не в самій формулюванні, а який зміст вкладає людина. Ви відійшли від цього питання, Ви говорите про зовсім інше, а суть малює не в такому плані, як це прийнято в радянській історичній науці. І з тим, як це прийнято, і з тим, що багато робіт вийшло з приводу цього, треба рахуватися. Треба рахуватися з тим, що зроблено. А самі Ви цим питанням не займалися так, як слід було б.

ГОЛОВА: – Слово надається Р.Г.Симоненку.

Р.Г.СИМОНЕНКО: – Спочатку я хотів би зробити два зауваження в зв'язку із обговоренням цієї брошури в Інституті історії.

Наукові обговорення – справа корисна, особливо в тому випадку, коли наукова праця поглиблює наші знання і сприяє розвитку науки.

В даному випадку ми зібрались не в зв'язку із згаданою причиною, як і не тому, щоб обговорювати погляди наших ворогів. Нас цікавить інше: по-перше, як колишній співробітник нашого Інституту написав хибну, шкідливу роботу і, по-друге, чому її використовує ворог.

На превеликий жаль, Михайле Юліановичу, Ви не відповіли на моє перше запитання. Я дуже незадоволений Вашими відповідями і на інші запитання.

Кожна людина знає, коли вона щось не так зробила, знає навіть тоді, коли не може сказати про це своїм близьким. Але суть справи вона дуже глибоко переживає і розуміє.

Я вважаю, що Ви дуже добре розумієте, за що наші вороги так схопились за Вашу брошуру. Питання в тому, чи зможете Ви про це сказати людям.

Ворог – не дурний, і чомусь Ваші концепції сподобались українським буржуазним націоналістам. Це – незаперечний факт, і Ви повинні з цього зробити належні висновки.

Під цим кутом зору Вам треба переглянути Вашу роботу. Це перше.

Друге. Сам факт сьогоднішнього обговорення свідчить про нашу гуманність. Людина зробила велику шкоду, а ми зібрались, погодилися з нею зустрітися і роз'яснюємо їй ту шкоду, яку вона зробила.

Ви повинні відчувати цю гуманність, повинні прислухатись до того, про що говорять, і зробити з цього потрібні висновки.

Щодо самого тексту роботи. Я повністю згоден з Федором Євдокимовичем [Лосем], Федором Павловичем [Шевченком] щодо оцінки роботи як антинаукової.

Звірка тексту поданої до «УІЖу» статті з текстом опублікованої за кордоном брошури показала, що з основного тексту статті справді викинуто місце, яке Ви навели, але на 99,9% текст зберігся.

Безумовно, викинуте дає підставу говорити, що вони це зробили не випадково. Та нас зараз цікавить передусім те, що написано і лишилось в брошурі. Нам здається, що

справа не в слові «возз'єднання» чи «приєднання», а в тому, що Ви проти самого акту возз'єднання, і Ви намагаєтесь будь-якими засобами показати, що возз'єднання принесло велику шкоду українському народу. В цьому головна мета і основний зміст брошури.

Я вже говорив, що був присутнім на трьох наукових обговореннях на Вченій раді наукових монографій з питань возз'єднання України з Росією. Федір Свєдокимович [Лось] знає історію цих обговорень глибоко і ґрунтовно, але я жодного разу не чув, щоб хтось піддав сумніву прогресивність факту возз'єднання України і Росії. Завжди підкреслювалося те велике прогресивне значення, яке відіграла ця подія в історії. Негативних виступів я жодного разу не чув. Більшість висловлювалась і за те, що цей історичний акт слід трактувати як возз'єднання. Так що тут, Михайле Юліановичу, треба зважити на це.

Якби мені дали завдання, чи порадити, чи просто по-дружньому сказали: ну, придумавай заголовок для цієї статті (мені особисто важко підбирати заголовок для власних статей), то я б анітрохи не завагався назвати Вашу статтю «Російська агресія проти України». У кожному рядку Вашої статті відчувається саме ця Ваша ідея.

Про орден Богдана Хмельницького вже говорили.

Я тільки хотів сказати, що Богдана Хмельницького навіть українські націоналісти відкрито не лають. Вони вважають Богдана Хмельницького про людське око одним із великих «державних мужів» України. Звичайно, те що Ви про нього написали, й те, що може скомпрометувати Хмельницького, вони охоче передрукують. Але, коли пишуть свої праці про нього, не обливають Богдана брудом. Тому що вони дуже добре розуміють, що це неможливо зробити, тому що вони не наважуються висловити свої справжні почуття подій в історії українського народу, його минулого, які пов'язані з особою Богдана Хмельницького і які становлять предмет особливої гордості народу.

Товариші вже говорили, що в статті практично немає нічого нового. Це правда.

Федір Павлович [Шевченко] вже говорив про аналогізми. [Ви] фактично обмежете документальний – довільно підібраний матеріал своєї брошури періодом після возз'єднання, розглядаючи його цілком в тому плані, в якому розглядав М.С.Грушевський. Він робив проєкцію Руїни в майбутнє, і Ви спрямовуєте цю антиісторичну проєкцію в дальшу історію, в дальший розвиток історії взаємозв'язків між українським та російським народами. Мені здається, що це взагалі і антиісторично, і надзвичайно обурливо.

Навіть українські буржуазні націоналісти, коли вони характеризують відносини України та Росії, ставлять деякі питання в плані дискусії. Вони підходять до аналізу окремих проблем, так би мовити, з порівняльного боку.

В ряді суттєвих випадків Ви йдете далі висловлюваних буржуазно-націоналістичними істориками поглядів.

Вже говорилося, Михайло Юліановичу, що Ви йдете далі українських націоналістів по Богдану Хмельницькому. Навіть вони його так не критикують, як Ви.

Ви багато пишете про Андрусівський договір, дуже багато пишете про Конотоп і навіть «Гадяцькі статті», протиставляючи їх акту 1654 р. в Переяславі.

Ви йдете навіть далі в розвитку цієї концепції.

Ви говорите, що тринадцять років цей договір виконувався. Я цілком згоден з думкою товаришів про те, за що українські націоналісти схопились за Вашу статтю. Ваша стаття відповідає основним напрямкам ідеологічних диверсій проти нас, спробам привнести [їх] в українську радянську історичну науку, піддати критиці її досягнення і підфарбувати все це під марксизм-ленінізм.

Якщо оцінювати Вашу статтю з цього боку, і тому що Вашу статтю надрукували за кордоном, то можна прямо сказати – це для них велика знахідка для тієї підривної роботи, яку вони проводять проти нас.

Як Ви погано робите посилання на класиків, в тому числі на Леніна! Це потрібно Вам лише для того, щоб оновити буржуазно-націоналістичні концепції, прикрашаючи їх посиланнями на марксизм-ленінізм. Прозорою виглядає й Ваша спроба захистити марксизм-ленінізм і історичну науку від Сталіна, Кагановича, Берії та Багірова⁵⁸. Щодо останніх двох, то Ваша позиція є вразливою. Адже [щодо] Берії, то він діяв саме в тому напрямку, щоб розв'язати руки буржуазно-націоналістичним елементам, зокрема на західноукраїнських землях.

В іншому плані неспроможними виглядають Ваші звинувачення на адресу виступу Сталіна «Про статтю Ф.Енгельса “Зовнішня політика російського царизма”»⁵⁹, який я вважаю правильним.

Що ж до Ваших трактовок ленінської спадщини з національного питання, то вони зроблені з позицій чистого догматизму.

Я попросив би текст брошури, якщо можна.

Тут на с.16 Ви говорите про вислів В.І.Леніна після Лютневої революції і говорите, що зберігся національно-визвольний рух на Україні. Тут Ви цитуєте статтю В.І.Леніна. Тут виринається цитата з відомої статті Леніна. А те, що Ленін писав: «Ми підтримуємо національно-визвольний рух, не довіряючи ані на йоту ні буржуазії українській, ні буржуазії російській», Ви забуваєте і не наводите.

Отже, це у Вас не класовий підхід, національне питання абсолютизується. Сам класовий підхід, який був притаманний Леніну, у Вас змінюється. Як на мене, Ви не використали в цій своїй роботі ленінського підходу до національного питання, до національної культури.

У Вас проекція національного питання у минуле. Що ще б я хотів сказати щодо брошури? Ви говорите всюди про націю панівну і ніде не говорите, що Ленін вважав, що, крім націоналізму нації панівної, існує націоналізм нації пригнобленої. Очевидно, про це слід було згадати.

Проте Ви не пригадуєте цього і, здається, там, де с.22, Ви говорите про воз'єднання, і пишете, що «чи було то об'єднання правлячих кіл чи об'єднання людей?». В цьому виявляється Ваш догматизм в розумінні історичного процесу. Це було воз'єднання народів, в якому були зацікавлені різні верстви населення. Це об'єднання розвивалось. І вже 300 чи 250 років спільного життя в одній державі привело до того, що і народ, в першу чергу трудящі маси, відчували себе часткою Росії. Не царської Росії, а Росії такої, про яку мріяв народ і якою він собі уявляв і хотів бачити свою державу.

Я хотів звернути увагу і на те, на що звертав увагу Федір Павлович Шевченко. Ви не вивчили і не оволоділи матеріалом, необхідним для написання роботи на таку складну й відповідальну тему. І, перш за все, це стосується ленінської спадщини з національного питання. Візьмемо роботу В.І.Леніна «Право націй на самовизнання»⁶⁰.

⁵⁸ Див.: Багіров М.Д. К вопросу о характере движения мюридизма и Шамиля. – Москва, 1950. – 32 с. У статті М.Брайчевського йшлося (при цьому наводилося посилання на брошуру М.Д.Багірова):

«Так, у 1950 р. було рішуче переглянуто ставлення до руху північнокавказьких племен під проводом Шамиля. Доти цей рух розглядався як національно-визвольна боротьба проти іноземного гніту, що мала об'єктивно прогресивний характер. Тепер її стали трактувати як реакційний рух, інспірований Туреччиною та Англією»

(див.: *Брайчевський М.* Приєднання чи воз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції. – С.14). М. Брайчевський характеризував таку новопосталу концепцію часів пізнього сталінізму як «націоналізм навиворіт» (див.: Там само. – С.16).

⁵⁹ Див.: *Сталін Й.* О статье Энгельса «Внешняя политика русского царизма» // Большевик. – 1941. – №9. – С.1–5.

⁶⁰ Так у тексті. Правильна назва: «Про право націй на самовизначення» (1914 р.).

В брошурі, якій присвячено обговорення, справа трактується так, ніби за будь-яких умов, завжди, всюди необхідно всіма засобами підтримувати право націй на самовизначення. В цій статті В.І.Ленін пише (я процитую напам'ять його вислів), що в питанні самовизначення позиції буржуазних політиканів, національної буржуазії, з одного боку, і трудящих мас – з другого – різні! Буржуазія розглядає це питання в плані спекулятивному, маси, яких об'єднують економічні, культурні та інші життєві зв'язки між собою, ставляться до цього більш тверезо, і те відокремлення відбувається лише в крайньому разі. Тут у Вас в статті багато говориться про нібито класовий підхід, але у Вас якось, я навіть не можу підібрати вдале слово, щоб визначити Ваш підхід до цієї проблеми – та, мабуть, кращим є визначення, що Ваше розуміння національного питання характеризується догматизмом навиворіт.

Це відбувається й тому, що Ви нехтуєте конкретно-історичним аналізом. Пошлюся лише на кілька прикладів.

Ви зовсім ігноруєте ту обставину, що в історії мало було таких близьких народів, зв'язаних такими братськими узами, як український і російський народ. І завдання радянських істориків України показати, як це сприяло історичному розвитку наших народів і до чого це привело, і що ми відчуваємо сьогодні. Безумовно, цьому сприяло і те, що центр революційного руху перемістився в Росію. Я думаю, що якби Ви це показали, то це було б добре.

Розглядаючи історичний акт возз'єднання, Ви не використовуєте потрібні матеріали, а показуєте мандрівника по Європі [П.Алепського], його відношення до цього.

Ви показуєте Богдана Хмельницького не так, як це потрібно, не враховуєте його дипломатичної діяльності, проходить повз складну систему тогочасних міжнародних відносин. Ви не показуєте східну політику Ватикану, і я це вважаю одним з слабких місць в брошурі.

Я хочу сказати декілька слів про стиль Вашої статті.

Михайле Юліановичу, я Вас не вважаю людиною безталанною, але вважаю Вас людиною спокусливою⁶¹. Мені не зовсім зрозуміло, як сталося, що Ви зробили так із своєю брошурою, що Ви знехтували досягненнями радянської науки, виявили схильність і прагнення до перекручування цих питань. Мене це обурює так само, як і Ваша стаття. Ви пишете в такому тоні, що хочете показати, що український народ ображений історичним актом возз'єднання. Ви пишете дуже роздратовано.

Я скажу навіть більше. Ви хочете українському народу протиставити російський народ, а чому Ви не приводите цитати Герцена щодо питання національно-визвольної боротьби?

Я побачив тут вплив історіографії 20–30-х років. Про це говорить і Покровський. Деякі Ваші формулювання запозичені у Слабченка, Оглобліна. Я вважаю Вас ерудованим істориком і, безумовно, Ви читали цих авторів.

Ви говорили про те, що Ви непричетні до перевидання Вашої брошури за кордоном. Це справа не нашої аудиторії.

Це не в нашій аудиторії розглядається. Нас воно не цікавить. Нас цікавлять об'єктивні факти, ми звертаємо об'єктивну увагу на Ваші концепції, об'єктивне їх значення і їх використання в ідеологічних підступах проти нас. Я повторюю, нас цікавить використання Ваших концепцій ворогом в ідеологічних підступах проти нас. В цьому зміст нашого обговорення даної статті.

Відомо, що вона передруковувалась чи не десять раз[ів] в різні роки і різною мовою. Зараз чи не третій раз виходить англійське видання. Все це здобрюється відповідними коментарями. Все це піднімається проти нас, використовується націоналістами ці Ваші погляди.

⁶¹ Так у тексті. Очевидно, мається на увазі особа, яка легко піддається на спокуси.

Все це говорить про шкоду, яку Ви причинили.

Знайдіть сили якимсь чином виправити шкоду, яку Ви заподіяли. А шкода велика, дуже велика.

[ГОЛОВА]: – Слово надається доктору історичних наук Котляр Миколі Федоровичу.

М.Ф.КОТЛЯР: – Я не був присутній на трьох засіданнях Вченої ради Інституту історії АН УРСР, на яких, як каже Михайло Юліанович, піднімалися питання з приводу термінології «возз'єднання» чи «приєднання». Не сумніваюсь, що йшлося про щось більше, ніж термінологія, судячи з того складу людей, про яких тут йшла мова, бо я знаю, що це були люди серйозні і солідні історики.

Але коли тут ці два терміни вписані в заголовок «Приєднання чи возз'єднання?», коли вкладається в них більший зміст, ніж вони того при всій своїй важливості заслуговують, я з цієї причини теж зупинюсь на цих двох термінах, як вони висвітлюються радянською історіографією. Якщо я не помиляюсь, вперше в історіографію ввів термін «возз'єднання» Куліш. У нього є термін «возз'єднання», навіть «восприсоединение». «История воссоединения Южной Руси». Адже Куліша не можна запідозрити в симпатіях до російського народу.

Термін «приєднання» використовується Грушевським в дев'ятому томі багатотомника «Історія України-Руси», де він доводить, що це якесь механічне приєднання, яке зроблене задля досягнення вигод, що термін «приєднання» означає, отже, механічний процес.

Позиція Михайла Юліановича така, що не може бути возз'єднання двох різних народів, бо термін «возз'єднання» може вживатись лише щодо частин одного цілого.

Федір Павлович [Шевченко] був правий, коли запитав, чи займався автор раніше цією проблемою. Наскільки мені відомо, автор історію України також не займався, бо, якби займався, то знав би, що в XVII ст. представники трьох братніх східнослов'янських народів вважали себе єдиним народом, вони вважали себе єдиним народом ще двісті і менше років тому. Якщо б українцю із середини XIX ст. сказали, що він – українець і не належить до руського народу, він образився б.

Ще в кінці XIX ст. відомий лінгвіст О.Котляревський⁶² використовував термін «Южная Русь», а не «Україна». Так само користувався ним у значенні «Україна» історик Максимович. Навіть О.Єфименко на початку XX ст. ще називала Україну «Південною Руссю».

Я хочу сказати, що історично склалося так, що народи весь час були роз'єднані, роз'єднані татаро-монголами, роз'єднані польськими, литовськими магнатами, роз'єднані феодалною розособленістю. Але відчувалась єдність трьох народів, і ця єдність була у всьому: в побуті і особливо в культурному і духовному взаємозбагаченні народів, в економіці і т. д. І цю єдність відображено в народній творчості. Вона знайшла відбиття у науковій літературі. Я можу назвати безліч праць.

Якраз не випадково ці праці друкувались в журналі «Советская этнография» до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Я можу назвати прекрасні статті Зеленіна,

⁶² Олександр Олександрович Котляревський (1837 – 29 вересня (11 жовтня) 1881 рр.) – український і російський філолог-славист, народознавець, історик, археолог, бібліограф, доктор слов'янознавства (1874 р.), чл.-кор. Петербурзької АН (1875 р.), уродженець Полтавщини. Закінчив Московський університет (1857 р.). У 1864–1867 рр. – секретар Московського археологічного товариства; 1867–1873 рр. – професор Дерптського (тепер Тартуський), з 1875 р. – Київського університетів. Був головою Історичного товариства Нестора-літописця (1879–1881 рр.). Обстоював самобутність і самостійність української мови, потребу розвитку її літературної форми. Обґрунтовано спростував теорію М.Погодіна про неавтохтонність українців (див.: *Плачинда В.П.* Котляревський Олександр Олександрович // *Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови) та ін. – 3-те вид., зі змінами і доп. – К., 2007. – С.290–291).*

Токарева, Маслової. Всі ці автори підкреслювали дуже велику спільність матеріальної і духовної культури росіян, українців і білорусів з давнини і до наших днів, збереження пам'яті про спільність походження й історичного шляху серед представників цих народів⁶³.

Ми знаємо, що в той період українці, білоруси, росіяни – всі ці народи вважали себе єдиним руським народом. Це визнають всі, але цього не визнає тільки Михайло Юліанович.

Я міг би тут навести приклади з праць багатьох авторів, які також пишуть про те, що ці народи були єдиним руським народом. Така позиція була до Костомарова.

[П Е Р Е Р В А]

(ПІСЛЯ ПЕРЕРВИ)

ГОЛОВА: – Продовжуємо нашу роботу. Слово надається к. і. н. Толочку.

[П.П.] **ТОЛОЧКО:** – Я багато чув про цю роботу, але ознайомився з нею тут вперше.

Відверто скажу: вона мене вразила. По-перше, тенденційністю, відвертою ворожістю до

⁶³ Див., напр.: *Зеленин Д.К.* Об исторической общности культуры русского и украинского народов // Советская этнография: Сб. науч. тр. – Сб. III. – Ленинград, 1940; *Козаченко А.И.* Древнерусская народность – общая этническая база русского, украинского и белорусского народов // Советская этнография. – 1954. – №2. – С.3–20; *Токарев С.А.* О культурной общности восточнославянских народов // Там же. – С.21–31; *Маслова Г.С.* Историко-культурные связи русских и украинцев по данным народной одежды // Там же. – С.42–59; *Сухобрис Г.С.* Основные черты общности русского и украинского народно-поэтического творчества // Там же. – С.60–68; *Лавров Ф.И.* Дружба русского, украинского и других народов СССР в украинском народно-поэтическом творчестве // Там же. – С.69–79; *Бломквист Е.Э.* Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев // Там же. – №4. – С.25–47; *Кравец Е.М.* Из истории русско-украинских связей в области этнографии в XIX в. // Там же. – С.132–141 та ін. Варто зауважити, що за 20 років до липневого 1974 р. «обговорення» в Інституті історії АН УРСР у тому самому московському часопису з'явилася й дискусійна публікація Михайла Юліановича (див.: *Брайчевский М.Ю.* Об «антах» Псевдомаврикия // Там же. – 1953. – №2. – С.21–36). Підтримуючи обговорення, запропоноване київським ученим, авторитетний ленинградський історик В.В.Мавродін писав:

«В №2 журнала “Советская этнография” за 1953 г. опубликована статья М.Ю.Брайчевского “Об «антах» Псевдомаврикия”. Она по-новому, свежо и оригинально решает некоторые важные вопросы древнейшей истории восточного славянства. Автор её весьма умело анализирует текст “Стратегикона” и, опираясь на некоторые другие синхронные письменные источники и на археологические материалы, приходит к весьма убедительным выводам.

Основные положения М.Ю.Брайчевского: 1) о переселении части северян из Приднепровья на Дунай и за Дунай, 2) о различном уровне культурного и социального развития восточных славян, 3) о принадлежности “антов” “Стратегикона” к северянам, переселившимся за Дунай, – мне кажется, вполне приемлемы и заслуживают внимания.

Откликаясь на предложение редакции “Советской этнографии”, обратившейся к специалистам с просьбой высказаться по затронутым в статье М.Ю.Брайчевского вопросам, я, со своей стороны, оговорив своё несогласие с трактовкой её автором отдельных проблем, хочу лишь уточнить некоторые вопросы, дополнить и расширить некоторые положения.

Статью М.Ю.Брайчевского следует приветствовать прежде всего потому, что она ещё раз обратила внимание советских историков на необходимость серьёзной научной критики источников о славянах»

(див.: *Мавродин В.В.* К вопросу об «антах» Псевдомаврикия // Советская этнография. – 1954. – №2. – С.32).

Поддавши власні доповнення до статті київського колеги, ленинградський професор так підсумовував свою аргументацію:

«Некоторые положения М.Ю.Брайчевского вызывают сомнения: утверждение об архаичности обряда сопроводительных погребений (с.31–32), доказательство высокого военного искусства славян (с.24–25), хотя византийцы их отличали друг от друга, напрасные поиски противоречий в датировке городищ роменско-борщевского типа (с.32 и др.), но они не могут повлиять на основные его выводы»

(див.: *Мавродин В.В.* К вопросу об «антах» Псевдомаврикия. – С.41).

російського народу. Я уже не говорю про те, що вона не витримана в академічному стилі. Непристойно так писати про серйозні питання. По-друге, науковою неспроможністю. З першого погляду, наче все викладено об'єктивно, а коли придивишся ближче, то виявляється, що в плані історичному, методологічному робота абсолютно неспроможна.

Я працюю над проблемами феодальної роздробленості, доводилось також торкатись питань етнічного розвитку часів Київської Русі, тож питання більш-менш знайомі. І мене здивував підхід автора – абсолютно антиісторичний: він бачить все в якійсь застиглоті, без динаміки розвитку. Але хто, як не Брайчевський, повинен знати, що східні слов'яни пережили кілька етапів розвитку: спершу – споріднені племена, потім – давньоруська народність, після монголо-татарської навали і розриву єдиної народності – російський, український і білоруський народи. Прагнення до об'єднання, можна сказати, до возз'єднання цих народів, які колись мали єдину мову, культуру, жили в умовах єдиної держави, було глибоко народним прагненням. Його фінал – Переяславська Рада, це – торжество історичної справедливості.

Я можу навести слова Чернишевського про те, що «удельная роздробленность не оставила никаких следов в понятиях славянского народа, потому что никогда не была в его сердце». Східні слов'яни себе розглядали як єдиний народ.

Тут говорили товариші, що навіть у XVI–XVII ст. вони називались «руськими».

Кілька зауважень по тексту. Брайчевський відстоює стовпову дорогу розвитку держави в умовах єдиного національного розвитку і вважає цей розвиток оптимальним.

Об'єднання різних народів в одній державі вважає злом. Він абстрагується від конкретної обстановки. Чим були б народи Півночі, Кавказу, Середньої Азії і інших районів, коли б вони не увійшли до єдиної [Російської] держави?

Далі протиставляє не лише панівний клас Росії українському народу, а в багатьох випадках протиставляє і народи, коли говорить, що російський народ давив національно-визвольну боротьбу українського народу.

Тенденція Брайчевського звучить там, де він пише про союз з Польщею і Швецією, який, начебто, для України був би вигідніший, ніж союз з Росією. Аналогії української історії автор відшукує також переважно на Заході.

Це робиться для того, щоб протиставити історичний процес на Україні історичному процесу в Росії. Автор ідеалізує Україну XVI–XVII ст. Справді, це період високого розвитку всіх культурних виявів народу, але ідеалізувати нема чого. Аналізуючи цей період історії Росії, видно, що в XVII–XVIII ст. там також відбувався бурхливий ріст міст за рахунок приросту населення з сіл, розвивались культура, наука. Від возз'єднання України з Росією виграли обидва братні народи, а не один з них (російський), як безпідставно твердить Брайчевський.

Я не скажу нічого нового, коли відзначу, що брошура протиставляє Україну Росії не лише в минулому, а й у наш час. Брошура шкідлива.

На закінчення хочу підтримати товаришів, які зауважували про необхідність ширшої розробки проблем феодалізму на Україні. Проблеми ці різнопланові, їх треба не замовчувати, а досліджувати. До тих пір, поки обходили мовчанням питання про роль норманів на Русі, його посилено «розробляли» на Заході. Після того, як радянські історики (зокрема, Б.О.Рибаков) дали спокійний і глибоко науковий аналіз цієї проблеми і показали дійсне місце норманів на Русі, питання це втратило гостроту.

Очевидно, і до цих питань треба поставитися серйозно, об'єктивно їх висвітлити і пояснити, і тоді не будуть публікуватися такі брошури, як ця.

Брайчевський в цій проблемі дилетант, і з дилетантських позицій написана робота. Те, що вона користується таким попитом, пояснюється тим, що ми не даємо контр-робіт з марксистсько-ленінських позицій.

ГОЛОВА: – Слово надається П.М.Калениченку.

[П.М.] КАЛЕНИЧЕНКО: – Я дуже добре пам'ятаю історію написання цієї брошури. Це було наприкінці 1966 р., коли наш невеликий авторський колектив під керівництвом нині покійного директора Інституту К.К.Дубини готував науково-популярний нарис «Історія Української РСР». Саме тоді Михайло Юліанович запропонував у розділах з історії феодалізму замінити термін «возз'єднання» на «приєднання». Ми не погодились з цим.

К.К.Дубина в ході обговорення питання, яке виникло, сказав М.Ю.Брайчевському, що той, мовляв, може написати, як сприйме його наукова громадськість.

Через деякий час стаття М.Ю.Брайчевського, озаглавлена «Возз'єднання чи приєднання?», з'явилась у редакції нашого журналу. Федір Павлович Шевченко говорив сьогодні, що статтю читали він і нині покійний І.О.Гуржій, а також, що вони обидва мали розмову з Браїчевським, в ході якої сказали, що стаття не піде. Я теж тоді читав названу статтю, яка по суті являє собою брошуру, що сьогодні обговорюється. Як тоді, так і зараз я вважаю, що цю статтю ніяк не можна друкувати.

На перший погляд, може здатися, що стаття має нібито лінгвістичний характер, але це тільки на перший погляд. За цією лінгвістичною назвою приховується ворожий нам зміст.

Всупереч історичним фактам, автор статті намагається довести, що возз'єднання українського народу з російським мало негативне значення. Зокрема, він твердить, що возз'єднання привело, мовляв, до занедбання української культури.

В деяких місцях автор посилається на В.І.Леніна. Але, як відомо, [І.] Дзюба в своєму пасквілі «Інтернаціоналізм і русифікація»⁶⁴ теж посилався на Леніна, щоб довести свої антирадянські тези.

М.Ю.Брайчевський, на перший погляд, стоїть на класових позиціях (він про це сам говорить), але це, якщо хочете, класовий підхід навиворіт.

Я хочу також сказати, що Михайло Юліанович дає неправильну оцінку Гадяцькому договору 1658 р. (Тов. Калениченко далі цитує відповідне місце з брошури)⁶⁵.

Брошура Михайла Юліановича сподобалась би і польським буржуазним націоналістам, вона дуже сподобалась би і польським буржуазним націоналістам, з якими у них теж тісні зв'язки.

Далі, товариші, я хотів би сказати, що я певною мірою знаю Михайла Юліановича Браїчевського вже кілька, якщо не кільканадцять років. Мені вже доводилось виступати з осудженням деяких антирадянських вчинків Михайла Юліановича Браїчевського. Це було в квітні 1968 р., коли в нашому приміщенні відбувався партактив Академії наук УРСР. Я виступав на цьому партактиві. Партактив осудив факт підписання групою науковців, у тому числі Михайлом Юліановичем Браїчевським, звернення до Комітету ООН в питанні про захист прав людини, сесія якого якраз тоді відбувалась у Тегерані.

⁶⁴ Так у тексті. Правильна назва: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965 р.).

⁶⁵ У брошурі йшлося:

«Не можна відвертатися й від таких факторів, як те, що, скажімо, Гадяцький трактат 1658 р. (який в нашій літературі називається не інакше, як "ганебний") надавав Україні в рамках Речі Посполитої значно більші автономні права, ніж Березневі статті 1654 р. – в рамках Російської держави. Як відомо, за цим договором, Річ Посполита мала складатися з трьох формально рівноправних частин – Польського королівства, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського (в кордонах України, приєднаній до Росії 1654 р.), які разом обирали спільного короля. Велике князівство Руське діставало повну внутрішню автономію і самоврядування»

(див.: *Брайчевський М.Ю.* Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції. – С.41).

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ (перебив виступаючого): – Я ніколи не підписував такого звернення. Я підписував лист до Центрального Комітету КПРС⁶⁶. Так це ж різниця!

[*П.М.КАЛЕНИЧЕНКО*]: – Мені здається, що Михайло Юліанович стоїть і сьогодні на тих же позиціях, що і в 1966 р.

Як ця стаття (чи брошура), так і інші деякі вчинки Михайла Юліановича Брайчевського вже завдали і завдають значної шкоди Радянському Союзу, дружбі народів, радянській науці.

Ми, співробітники Інституту історії АН УРСР, колишні колеги Михайла Юліановича Брайчевського, засуджуємо його вчинки, його брошуру.

ГОЛОВА: – Слово для виступу надається к. і. н. Сергієнку Григорію Яковичу.

*Г.Я.СЕРГІЄНКО*⁶⁷: – Всі ми глибоко засвоїли марксистсько-ленінські методологічні аксіоми, викладені в Тезах ЦК КПРС про [300-річчя] возз'єднання України з Росією (1954 р.).

Возз'єднання України з Росією стало закономірним результатом всієї попередньої історії російського і українського народів. Воно зумовлювалось багатомісячним розвитком економічних, політичних і культурних зв'язків України з Росією і відповідало корінним інтересам і сподіванням братніх народів, бо вони зберегли і пронесли через віки свідомість єдності походження, близькості мови і культури, свідомість спільності своєї долі.

Навіки зв'язавши свою долю з братнім російським народом, український народ врятував себе від іноземного поневолення і забезпечив можливість свого національного розвитку. Возз'єднання мало величезне прогресивне значення для дальшого розвитку обох народів, «таких близьких і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією» (В.І.Ленін. ПЗТ, т.32, с.334).

За фасадом назви брошури М.Ю.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» криється досить виразна ворожа концепційна підкладка.

Автор брошури намагається будь-що кинути тінь на історію стосунків братніх українського і російського народів, заперечує їх возз'єднання як закономірне історичне явище. Кому це вигідно?

Звичайно, посяти ворожнечу між народами СРСР вигідно нашим зарубіжним ворогам – націоналістам і антикомуністам.

Возз'єднання України з Росією висвітлено в радянській літературі глибоко і всебічно, а також отримало принципову оцінку в партійному документі – Тезах про [300-річчя] возз'єднання України з Росією (1954 р.).

Здавалося б, що всі ці проблеми зрозумілі і ясні. Та виявилось, що колишній член колективу Інституту історії АН УРСР М.Ю.Брайчевський іншої, діаметрально протилежної думки, яку ще в 1966 р. він намагався опублікувати в «УІЖ» в статті «Возз'єднання чи приєднання?», а потім злочинно поширив рукопис, який ворогами виданий за кордоном і неодноразово переданий по радіо.

В брошурі М.Ю.Брайчевського дивна постановка питання, що, мовляв, возз'єднання можуть народи однієї національності, а російський і український народи – різні.

⁶⁶ У квітні 1968 р. М.Брайчевський у групі 139 представників української інтелігенції та робітничих верств підписав листа до органів влади СРСР із протестом проти політичних репресій в УССР/СССР (див.: Лист до Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва, Голови РМ СРСР О.М.Косигіна, Голови ПВР СРСР М.В.Підгорного 139 культурних діячів України проти політичних переслідувань, квітень 1968 р. // Сучасність. – 1999. – Ч.1. – С.88–90).

⁶⁷ У матеріалах наради дирекції Інституту історії АН УССР від 4 липня 1974 р. збереглися два варіанти виступу Г.Я.Сергієнка – неправлена та правлена стенограми. Тут текст подається за останньою.

Досить-таки формалістична і, я б сказав, філістерська позиція. Возз'єднання російських земель це – возз'єднання, українських земель – теж возз'єднання, але коли мова заходить про возз'єднання України з Росією, то це тільки приєднання і захват. А чому не може бути законним (а воно таким є) возз'єднання двох народів, яких Ленін називав близькими мовою, місцем проживання, характером і історією, які сформувалися і жили в одній державі – Давньоруській. Чому ж їм не добровільно возз'єднатися? Знаходяться «історики», які шукають в цьому щось негативне і вороже українському народові.

М.Ю.Брайчевський намагається знову підняти ворожу теорію про так звану меціанську роль Росії. В брошурі сказано, що ця теорія висвітлена одним радянським істориком, хоч і не названо його імені. І тут неприхований наклеп на історичну роль російського народу серед інших народів нашої країни в минулі епохи. А саме для них братній союз з російським народом став символом прогресу.

В брошурі безпідставно виправдовується зрадницький Гадяцький договір 1658 р. [Л.] Виговського з Польщею. Договір був засуджений українським народом, який тоді відстоював возз'єднання з Росією зі зброєю в руках.

Або ж взяти національно-визвольний рух на Україні. В брошурі до його діячів відносяться такі одіозні особи, як Виговський, Юрій Хмельницький, Лісницький, Дорошенко, Мазепа, які закінчили свою діяльність зрадою. Навіть в народних піснях на кожного [з них] можна знайти відповідну негативну характеристику. Всупереч неспростовним даним документів і досліджень радянських учених, М.Ю.Брайчевський висуває власну антинаукову «теорію» національно-визвольного руху, безглуздість якої цілком очевидна.

Автор брошури безсоромно спекулює теорією марксизму-ленінізму, притягаючи цитати класиків для обґрунтування ворожих концепцій. Ці фальсифікаторські вправи не можуть не викликати обурення радянських людей. Ми відстоювали, відстоюємо і завжди будемо відстоювати марксизм-ленінізм від посягань на його чистоту з боку антикомуністів.

Викликає подив й обурення, що Михайло Юліанович Брайчевський, людина, яка виховувалась за радянського часу в школах і університеті, працювала в науковому колективі, а виступає з такою ворожою концепцією радянській історичній науці. Очевидно, тут є якийсь недолік виховання, можливо, навіть недогляд в партійній роботі. Хоч він безпартійний, але вплив нашої партійної організації, очевидно, виявився неефективним, щоб не допускати таких політично шкідливих рецидивів.

Не підлягає сумніву, що ця брошура політично шкідлива. І дуже прикро, що Інститут історії АН УРСР тоді, коли стаття під назвою «Возз'єднання чи приєднання?» (1966 р.) була передана в «Український історичний журнал», фактично не звернув уваги на неї, а можна було б своєчасно обговорити її на Вченій раді, розкритикувати і, можливо, не довелося б нам обговорювати політичний пасквіль, виданий ворогами за кордоном.

Ми бачимо тут і натяжки, і фальсифікацію, і вороже ставлення до радянської історіографії, підгасовки, вільне поводження з цитатами, ревізію методології марксистсько-ленінської науки, ревізію політики партії в галузі історичної науки.

В цій брошурі паплюжаться найсвятіші здобутки дружби українського і російського народів. Ясно, що це – проповідь націоналізму. Ця стаття – пасквіль на радянську історіографію, марксистсько-ленінську методологію.

Складний розвиток радянської історичної науки Михайло Юліанович Брайчевський спекулятивно використовує, щоб кинути тінь на марксистсько-ленінську теорію.

В статті говориться презирливо і досить двозначно про святкування возз'єднання України з Росією в 1954 р. як «гучне». Всі пам'ятають, як весь радянський народ урочисто відзначив цю подію. Це був триумф дружби народів СРСР.

Автор брошури «Возз'єднання чи приєднання?» відверто проповідує ідеї націоналізму. Будь-які ворожі виступи проти Росії (груп старшин) він кваліфікує як прогресивне явище. А те, що загинув у боротьбі за возз'єднання полтавський полковник М.Пушкар, автор не згадує. Ця постать його не влаштовує. Він описує в позитивному плані антинародні дії Виговського, Мазепи, Брюховецького і т. д. А взяв би та й згадав, що М.Пушкар наклав головою в Полтаві у боротьбі зі зрадником Виговським, запеклим ворогом українського народу.

В брошурі заперечується ідея єдності народів Росії. Тут згадується і Грузія, що була приєднана до Росії. Царизм справді проводив політику захоплення територій на Кавказі, в Середній Азії, гальмував їхній економічний, політичний і культурний розвиток. Разом з тим в брошурі відкинуто благотворний вплив возз'єднання України з Росією. А приєднання відсталих народів Кавказу, Сибіру, Середньої Азії до Росії розглядається як «зло». Це – антинауковий підхід до історичних явищ.

Автор брошури бере відомий крилатий вислів В.Г.Белінського, що разом з Росією Україні відкрились двері до цивілізації, освіти і науки. І тут же тенденційно він протиставить висловлюванню Белінського цитату В.І.Леніна про те, що освіта в Росії відставала від потреб розвитку суспільства⁶⁸. А що в Австрії, під владою якої перебувала

⁶⁸ У статті М.Брайчевського буквально йшлося:

«У нашій літературі велике поширення має твердження, що приєднання неросійських народів до Росії мало благотворний вплив на їх культурний розвиток. Маючи на увазі Україну, здебільшого наводять цитату з творів В.Г.Белінського: “Злившись навіки з єдинокровою Росією, Малоросія (так Белінський називав Україну – М.Б.) відкрила свої двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці. Разом з Росією її чекає тепер велике майбутнє”. Прочитавши цей гарячий вислів, автори ювілейної монографії “Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією”, наприклад, заявляли: “Історія блискуче підтвердила це пророцтво видатного сина російського народу” [К., 1954, с.267].

А ось що писав з цього приводу В.І.Ленін: “У той час, коли всі цивілізовані нації світу змагаються одна з одною в галузі народної освіти для того, щоб урятувати від розвалу, гниття і розкладу країни, в Росії переслідування цієї письменності слов'янських націй в галузі освіти рідною мовою набирають нечуваних розмірів, українських і польських селян штучно охороняють від письменності. Візьмемо офіційні дані ‘Щорічника Росії’ за 1910 р. [...] Ці дані говорять, що в Європейській Росії письмений населення становить всього 30% – це менше половини того, що ми маємо в найвідсталішій з європейських країн – в Австрії.

Але якщо і кріпосницько ганебна є взагалі російська неписьменність, охоронювана і насаджувана нашим урядом, то ще вона жахливіша на Україні. Я взяв сім чисто українських губерній [...]. Це губернії: Полтавська, Подільська, Харківська, Волинська, Катеринославська, Чернігівська (і Київська – *Ред.*) і що ж виявилось? Ні в одній з цих губерній письменність не досягає і тієї середньоросійської величини, яку я щойно навів з офіційного щорічника [...] Отже, я вам подав дані відносно процентової норми письменності російського населення і українців із щорічника міністерства внутрішніх справ 1910 р. Я мушу вам сказати, що розвідка 1652 р. архієпископа Павла Алепського про письменність на Україні говорить, що майже всі домашні – і не тільки чоловічий персонал, але й жінки і дочки – вміють читати. Перепис 1740 р. і 1748 р. говорить, що в семи полках Гетьманщини Полтавської і Чернігівської губерній на 1034 села припадало 866 шкіл з викладанням українською мовою. Одна школа припадала на 740 душ. В 1804 р. видано указ про заборону вчитися українською мовою. Перепис 1897 р. показав, що найбільш неписьменний народ у Росії – українці. Вони на найнижчому ступені. Це було в 1897 р., і тоді виходило на 100 душ 13 письменних” [В.І.Ленін. Статті й промови про Україну. К., 1936, с.206–207].

Галичина і Буковина, вона не відставала? Фальсифікаторські викрутаси не з кращої сторони характеризують автора даної брошури.

М.Ю.Брайчевський приводить цитату П.Алепського про те, що нібито в XVII ст. на Україні була суцільна грамотність, а після возз'єднання України з Росією з'явилися царські укази про заборону української мови, і це, мовляв, негативно вплинуло на розвиток освіти. Справа не в тому, що заборонялося навчання українською мовою, а в тому, що при феодализмі шкіль було надто мало. Якби існували школи, то діти оволоділи б знаннями і російською мовою. Цей недолік взагалі був характерним для епох феодализму і капіталізму.

Як міг автор брошури дійти до абсурдного твердження, що російська культура в XVII–XVIII ст. стояла нижче від української? Допускається в брошурі перебільшення ролі Київської академії. І інші його висловлювання, що заперечують культурне взаємозбагачення народів, не витримують ніякої критики.

Посилаючись на хибні висновки дослідниці О.С.Компан, М.Ю.Брайчевський твердить, що на Україні в другій половині XVII і у XVIII ст. не було закріпаченого населення. І починає доводити: 46% населення були мешканці міст. Звичайно, мешканець міста повинен бути вільним від кріпосництва. А 54% – селяни, з яких половина – козацтво. Виходить, що лише близько 25% поселенців перебувало в кріпосницькій залежності. Ці цифри не витримують критики. Вони знадобилися Брайчевському, щоб заявити, нібито возз'єднання принесло українському народові кріпосницьке поневолення! Це – наляжка, що її використовують у своїх писаннях українські буржуазні націоналісти.

Брошура М.Ю.Брайчевського містить прямий наклеп на особу Богдана Хмельницького, діяльність якого в сучасній українській радянській історіографії нібито ідеалізується. Навіть ставиться під сумнів законність створення урядом СРСР ордена Богдана Хмельницького в роки Великої Вітчизняної війни. Все це – злісні вигадки Брайчевського. Богдан Хмельницький – видатна історична особа, яка заслуговує на те, щоб був створений орден його імені.

В брошурі говориться, що возз'єднання відбулось між Російською державою і урядом України, а не між народами. Але не можна відривати уряд Російської держави і гетьманський уряд від народів, над якими вони стояли. Коли відбулось возз'єднання урядів і країн, то возз'єдналися і народи. Автор доходить до абсурдного твердження, що уряди нібито возз'єдналися всупереч волі народів, що возз'єднання України з Росією – акт зради народних інтересів. Подібні висновки вигадані для наших ворогів за рубежом.

Возз'єднанню з Росією на Україні радів простий селянин і козак, який брав участь в Переяславській Раді, бо він стояв вище, ніж учений такого типу, як Брайчевський.

Створюючи багатотомну «Історію Української РСР», треба врахувати досвід викриття ворожої писанини і домогтися, щоб у цій великій праці були піддані найгострішій критиці антинаукові й буржуазно-націоналістичні тлумачення історії взаємовідносин українського і російського народів. Всі члени авторського колективу і редколегій повинні мобілізувати зусилля для правильного партійного висвітлення історичного значення возз'єднання України з Росією.

Ось до якої «цивілізації» відкрила свої двері Україна, опинившись під владою царизму. Сказаного, здається, досить, щоб оцінити належним чином заяву і Белінського і любителів цитувати його. Адже історичне значення кожного явища найточніше визначаємо на підставі його наслідків»

(див.: *Брайчевський М.Ю.* Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції. – С.35–36).

ГОЛОВА: – Оголошується перерва на 15 хвилин.

(Після перерви)

ГОЛОВА: – Продовжимо нашу роботу.

Все желающие товарищи выступили. Я думаю, что и Михаил Юлианович хочет также сказать несколько слов.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я хочу сказати, що зараз почуваю себе в складному становищі. Обговорення затягнулось на 8 років. Статтю я читав уже давно, а сьогоднішнє обговорення виявилось для мене повною несподіванкою. Тим часом висунуто дуже й дуже серйозні обвинувачення.

Я повинен переварити все це як слід, зокрема, звернутись і до свого тексту, і до інших (зокрема, ще раз до творів В.І.Леніна). Говорили про неправильне використання цитат Леніна, на це теж треба відповісти.

Тому я свій заключний виступ зарезервую і трохи пізніше подам у письмовому вигляді. За цей час буде готова стенограма, якою я зможу скористатися для максимальної точності формулювань.

Г.Я.СЕРГІЄНКО: – Всі ми люди, і перше реагування завжди буває дуже вагоме. Ми б дуже хотіли б почути від Вас відповідь зараз, при першому реагуванні, бо воно дуже вагоме, воно дуже щире. Хотілось би, щоб Ви висловились зараз. Це буде мати недругорядне значення.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Обвинувачення вийшло за наукові рамки.

Ф.Є.ЛОСЬ: – Скажіть про своє ставлення до питання видання Вашої брошури за кордоном.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Про це я вже заявляв у пресі і по радіо. Я маю право заявити офіційний протест щодо збереження авторських прав, оскільки СРСР приєднався до конвенції по захисту авторських прав.

А.Г.ШЕВЕЛЄВ: – Заявить протест по поводу несоблюдения авторских прав – это Вы можете сделать, это – Ваше право.

Товарищі, як я зрозумів Михайла Юліановича, він просив би дати йому час для того, щоб подумати над тими положеннями, які були висловлені на його адресу. Взагалі, може ще раз обміркувати ті загальні позиції, які є в статті. І потім сказати своє слово. Але таке слово, яке було б досить обмірковане, щоб воно було висновком. Я не заперечую, щоб не було, щоб деякий час пройшов і Ви дали нам відповідь.

Але мені здається, що деякі питання, то, власне кажучи, Ваша точка зору, а я свою точку зору хочу висловити, мені здається, що деякі питання, може, і не потребують якогось, скажімо, глибокого роздуму, глибоких роздумів. Я маю на увазі відношення до того, що, наприклад, з даними купюрами, що вони були використані Вашими запеклими ворогами, що деякі міркування, деякі формулювання стали зброєю проти марксизму-ленінізму, проти марксистсько-ленінської ідеології, проти наших окремих оцінок, окремого заниження історичних тем. Нам приємно було б почути зараз Ваше до всього цього відношення.

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Я про це говорив ще тоді, як ця свистопляска почалась. Мені була надана можливість виступити з заявою. Я виступив з заявою, в якій рішуче заявив свою непричетність до всього того, що там робиться. Ішлося про сам факт викрадення цієї роботи, пересилки її без відома автора за кордон, видання без відома автора, одним словом – порушення всіх юридичних, моральних і етичних норм. Це було в 1972 році. Йшла підготовка до святкування 50-річчя утворення СРСР. І ви розумієте, як це все було зроблено, як це було продумано, підстроєно. Зараз це не припиняється, а продовжується далі, отже, я ще в більшій мірі можу висловити своє

обурення. Треба подумати, що зробити, щоб припинити це неподобство. Так що з приводу цього питання я і зараз можу висловитися цілком категорично.

ГОЛОВА: – Які є запитання до Михайла Юліановича?

[Немає].

Як ми домовимося, коли б Ви могли дати остаточну відповідь?

М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКИЙ: – Очевидно, це буде в кінці наступного тижня, – коли буде готова стенограма.

[А.Г.ШЕВЕЛЄВ]: – Я в заключенні хотів би сказати, що колектив нашого Інститута, естественно, глибоко возмущений тем, що іменем нашого Інститута, іменем бывшего сотрудника нашего Института воспользовались наши идеологические враги, и в своей клеветнической кампании против нашей Родины, против идеологии коммунизма, против всего социалистического лагеря использовали строки, которые были написаны нашим же бывшим сотрудником.

Я хотів би сказати Михайлу Юліановичу, що я полагаю, що йому внятливі будуть те мотиви і те почуття, якими керується колектив, членом якого він був, і в його адресу, і в адресу його брошури, про яку йдеться.

В плані моральному, якщо розвивати цю думку, то потрібно прямо сказати, що ця брошура нанесла серйозний урон всьому нашому загальному справу, і як для громадян нашої країни, тяжкі звинувачення, і хотілось би, щоб і як історик Михайл Юліанович зробив правильні висновки з цього.

Друге. Я хотів би сказати, що, несомненно, те зауваження, які були висказані нашими товаришами в стосунку наукової неспроможності підходу до матеріалу, манери викладу, під час підготовки, настільки проникли глибоко в турботу всіх наших товаришів долею і добрим іменем нашого колективу, загальною великою справою протиставлення соціалістичної і капіталістичної систем, і ми надаємо собі звіт, що ми, вчені, повинні були висказати це раніше, шкодуємо, що не змогли цього зробити раніше. Я не можу не відчувати почуття задоволення, як керівник Інститута, що наші товариші знайшли гнівні слова, і я розділяю їх точку зору по справу обговорюваної брошури.

Я хочу сказати, що, не вступивши в обговорення існування питання, товариші висказали і мій підхід до цього питання.

Я хотів би залишити за собою право, коли ми одержимо письмову відповідь автора на те висказування, які були тут, ще раз зібратися в такому ж складі і, по ознайомленню з листом, висказати заключительне обговорення по цьому питанню.

Поэтому я полагаю, что наше совещание не окончено, а прерывается до получения ответа. И по получению такового, мы, очевидно, в таком же кругу соберёмся. И, естественно, Михаил Юлианович вправе услышать и наш окончательный ответ, наше окончательное заключение по Вашему объяснению, ибо для Вас, как бывшего сотрудника Института, историка, безразлично мнение такого авторитетного собрания.

Туту нас зібралась дуже кваліфікована аудиторія, не менше вам розповідати, всі, хто тут присутствує, можуть найбільш авторитетно, дуже кваліфіковано, вельми висказатися по затруненим тут звідси, в цій брошурі питанням.

Поэтому, если вы не возражаете, мы договоримся, что мы продолжим встречу по получению заключительного слова или ответа Михаила Юлиановича.

Нет возражений против такой постановки вопроса?

[С мест: – Нет].

Тогда, товарищи, большое спасибо за участие в совещании в этой части его, мы соберёмся несколько позже и продолжим нашу работу.

К О Н Е Ц

Науковий архів Інституту історії України НАН України. – Ф.1. – Оп.1. – Ч.2. – Спр. «Стенограма наради у директора Інституту історії АН УРСР, 4 липня 1974 року». – Арк.1–58. Правлений машинопис

The author in this article displays the historiographical atmosphere in the first half of 1960s, scientific discussions among employees of Institute of History of Ukraine of Academy of Sciences of Ukrainian SSR. Those discussions caused the considerable article by M. Braichevs'kyi "Annexation or Reunion? Critical Notes of One of the Conceptions" (1966). In this article traced the further destiny of the work and author's life. The main attention is paid to the governmental project of "scientific denial" of the theoretical structures of M. Braichevs'kyi. The failed realisation of this turned into the "discussion" in the Institute of History of Ukraine on July 4, 1974. In the end of the article published the shorthand record of this "discussion".

Keywords: Braichevs'kyi, article "Annexation or Reunion?", Pereiaslav Council 1654, Ukrainian-Russian relations, NASU Institute of History of Ukraine.

